PREDAJE I LEGENDE U ROMANU PUT BEZ SNA IVANA ARALICE

Šalinović, Marin

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:756243

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

zir.nsk.hr

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

PREDAJE I LEGENDE U ROMANU *PUT BEZ SNA* IVANA ARALICE

MARIN ŠALINOVIĆ

SPLIT, 2017.

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Književnost i zbilja

PREDAJE I LEGENDE U ROMANU *PUT BEZ SNA* IVANA ARALICE

student:

Marin Šalinović

mentor:

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2017. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

_____

_____

_____

Sadržaj

1. Uvod ... 5
2. Ivan Aralica ... 6
3. Interferencije usmene i pisane književnosti ... 7
4. Predaje ... 8
4.1.Povijesne predaje ... 9
4.2. Povijesne predaje u romanu „Put bez sna“ ... 9
4.2.1. Fra Pavao Vučković ... 11
4.2.2. Dželalije ... 12
4.2.3. Vučkovićev otac i Balaban ... 13
4.2.4. Otac Pavao iz Ravenne ... 14
4.2.5. Begovi Kopčići ... 15
4.2.6. Raspelo u zahodu ... 16
4.2.7. Serdar Matija Nakić ... 18
4.2.8. Ostali serdari u romanu ... 19
4.2.9. Stojan Jaković i Smoljan Smiljanić ... 19
4.2.10. Mehmed Atlagić i odnosi muslimana i katolika ... 22
4.2.11. Smrt Stojana Jankovića ... 23
4.2.12. Hajduci u romanu ... 26
4.2.13. Vučković i lopovi te biseri iz njegovih knjiga ... 26
4.2.14. Stradanja ramskoga samostana i fratara u njemu ... 29
4.2.15. Ramski gvardijan fra Stjepan Matić ... 35
4.2.16. Mletačka Državna inkvizicija ... 44
4.2.17. Frano Gundulić ... 45
4.2.18. Pogubljenje Zrinskoga i Frankopana ... 46
4.2.19. Hrvati u Tridesetogodišnjem ratu ... 46
4.2.20. Zduhači ... 47
4.3.Pričanja iz života ... 47
5. Legenda ... 49
6. Zaključak ... 51
Literatura ... 52
Mrežne poveznice ... 54
Sažetak ... 55
Summary ... 55

1. Uvod

Romani Ivana Aralice obiluju ogromnim brojem zanimljivih povijesnih predaja, a jedan od romana toga tipa je i *Put bez sna*. Tema romana je seoba Ramljaka u ispražnjenu cetinsku krajinu te se kroz roman prikazuje kako igrice europskih velesila mogu u korijenu promijeniti sudbinu malog, pitomog čovjeka. U ovom ću radu biti detaljno razrađeni razni elementi toga romana, donekle prepričana radnja i analizirani neki likovi ako za njihovu analizu postoji valjan razlog, ali naglasak će prvenstveno biti na povijesnim predajama te svemu onome što je vezano uz njih.

Na početku rada detaljno će biti definirano što je to usmena književnost i kakva je njena interferencija s pisanom. Usmena književnost stara je koliko i sam čovjek, te je preteča pisane, ali nikako se ne može ustvrditi koja je od njih bolja jer je svaka od njih organizirala tekst na svoj način. Jedna od vrsta usmene književnosti su i predaje,priče koje se temelje na vjerovanju u istinitost njihova sadržaja te će u istoimenom poglavlju biti prikazana njihova klasifikacija.

Promatrajući čitav Araličin opus, nije teško ustvrditi da se radi o ekspertu za hrvatsku novovjekovnu povijest. On je svoje romane izgradio zahvaljujući proučavanju opsežne literature i izvora te ću ja ovom radu između ostalog pristupiti i kao povjesničar te analizirati i neke naizgled nebitne detalje u predajama koje će se pojaviti kroz roman. Na taj način nikako ne želim dovoditi u pitanje Araličin kredibilitet, jer pisac ima potpunu slobodu da činjenice iskorištava na način koji njemu treba i odgovara, već samo analizirati koje se epizode u romanu potpuno podudaraju s povijesnom istinom, koje su djelomično izmijenjene, a koje potpuno fiktivne.

Prateći predaje redom od početka do kraja romana, tijek radnje će se sam otkrivati, što kroz pripovijedanje, što kroz citate, a eventualne rupe zbog kojih bi neki dijelovi bili nerazumljivi će biti otkriveni. Isto vrijedi i za likove - neki likovi, iako čak i fiktivni, imaju svoju važnu ulogu u romanu jer predstavljaju običnog čovjeka toga doba sa svojim stajalištima.

U poglavlju *Pričanja iz života* bit će prikazani neki likovi kojima možda mjesto i ne bi trebalo biti u romanu, ali su tu završili, iz valjanih razloga, a u zadnjem poglavlju bit će govora o legendi o slici čudotvorne Gospe Sinjske, slike koja je preživjela nebrojene pohare te čitava stigla u Sinj gdje se čuva i dan danas.

Što se literature tiče, koristit ću dostupnu literaturu o predajama, kao i čistu povijesnu literaturu. Budući da na internetu postoji mnogo kvalitetnih tekstova vezanih za ovu tematiku, a za koje su korišteni relevantni izvori, i takav ću sadržaj uvrstiti u ovaj rad. Ipak, s obzirom da te knjige koje su korištene u spomenutim tekstovima nisam osobno imao u rukama već sam do njihovih naziva došao kroz sam tekst, navest ću samo s koje su stranice podaci preuzeti te spomenuti njihova autora.

2. Ivan Aralica

Ivan Aralica suvremeni je hrvatski pisac rođen u Promini kod Knina 10. listopada 1930. godine. Učiteljsku je školu završio u Kninu 1953., nakon čega je tri godine radio kao učitelj po selima dalmatinske Zagore dok nije stekao pravo na upis studija književnosti. Diplomirao je jugoslavistiku na Filozofskom fakultetu u Zadru 1961. Mjesto ravnatelja Učiteljske škole morao je napustiti nakon sloma Hrvatskog proljeća. U političkom je životu ponovno sudjelovao u devedesetima.

Vršnjak je krugovaša, a u književnost ulazi s generacijom razlogovaca. Obje te poetike karakterizira orijentiranost prema univerzalnim temama. U kontekstu takve književnosti koja inzistira na urbanom njegova socijalno angažirana proza (Svemu ima vrijeme, 1967; A primjer se zvao Laudina, 1969. i Filip, 1970.) kao i prve knjige (Konjanik, 1971. i Opsjene paklenih crteža, 1977.) nisu zauzele veću kritičku pozornost. Međutim, 1979. pojavio se roman Psi u trgovištu, naslov kojim počinje autorova glavna kreativna faza. Taj roman sa politički obojenim jezikom i složenom strukturom uspio je osvježiti hrvatsku književnu, a pogotovo proznu scenu.

Njegov se prozni opus može podijeliti na dvije glavne skupine djela – prva s tematikom iz suvremenog života, a druga s temama iz hrvatske prošlosti, uglavnom od 17. do 19. stoljeća. Nijedna njegova knjiga nije ostala nezapažena, a mišljenja o njegovom opusu dijametralno su suprotna – od napisa koji su na rubu dobrog ukusa do potpunog obožavanja.

Araličini romani prepuni su autentičnih povijesnih činjenica, ali one su u roman ušle iz franjevačkih kronika, narodne književnosti ili zapisa s putovanja. Ti romani ne prikazuju samo pravu sliku svojega vremena, već daju dodatni alegorijski smisao s ciljem da se prepozna kako su prošla stoljeća, a da se odnosi pojedinca prema vlasti, ideologiji i religiji gotovo nimalo nisu promijenili.

Iako je roman Psi u trgovištu Aralicu proslavio, status modernog klasika stekao je Morlačkom tetralogijom o obitelji Grabovac koja se iz Rame seli u Hrvatsku. a tetralogija se sastoji od romana Put bez sna (1982), Duše robova (1984), Graditelj svratišta (1986) i Asmodejev šal (1989).

Od ostalih djela može se izdvojiti Okvir za mržnju (1987) prema kojem je Krsto Papić snimio film Život sa stricem, Četverored (1997) prema kojem je film snimio Jakov Sedlar, satirički roman s ključem Ambra (2001), Fukara (2002) i Svetinka (2003)

3. Interferencije usmene i pisane književnosti

Usmena je književnost najstariji oblik umjetničkoga stvaranja jezičnim medijem, a do te smo definicije došli kroz dvostruki proces distinkcije – prethodno je književnost odvojena od svih drugih umjetnosti koje se ne koriste jezičnim medijem, a potom je ta podijeljena na usmenu (u prošlosti poznatiju pod nazivom narodnu) te pisanu. Usmena književnost stara je koliko i sam čovjek, a unatoč pojavi pisma i dalje su postojala područja na kojima ono nije bilo pristupačno. Različitost ambijenata te vremenskih perioda uvjetovale su tematsku i stilsku nepodudarnost s pisanom književnošću, a jedan od ključnih razloga za to je različita tehnika oblikovanja.[1]

Iako obje te književnosti pripadaju istom narodu te su realizirane istim jezikom, nikako se ne može reći da se radi o jednoj te istoj književnosti. Kvalitativna razlika među njima ne postoji – niti je usmena bolja od pisane, kako se smatralo u doba romantizma, niti je pak pisana bolja od usmene, što nije rijetko čuti u današnje doba. Objema je književnostima zajedničko to što obje čine ukupnost duhovnog, ljudskog, etnološkog, kulturološkog i antropološkog znanja te su zbir pojedinačnih ostvarenja. Vrsta i potencijalna vrijednost podataka također je ista, a razlika je jedino u izboru faktičnih motivsko-tematskih i izražajnih podataka. Od ponuđenih podataka jedna je književnost izabrala jedne, druga druge te je svaka na svoj način provela organizaciju teksta.[2]

Interferencije usmene i pisane književnosti su višestruke: dok su jedni pisci zapisivali usmeno-književne primjere i uvrštavali ih u svoja djela, drugi su pak u njima pronalazili inspiraciju te su stvarali djela velike i trajne umjetničke vrijednosti. Treći su se odlučili za

[1]Kekez, Josip; *Usmena književnost*. U: Uvod u književnost, urednici Z. Škreb i A. Stamać, Globus, 4. izdanje, Zagreb, 1986, 133.
[2]Isto, 134.

izvorno zapisivanje usmeno-književnih primjera, dok se u posljednju skupinu mogu svrstati oni koji su pisali po uzoru na usmenu književnost.[3]

U povijesnom suodnosu dviju književnosti daju se razdvojiti tri faze. Prva, agrafijska, u kojoj postoji isključivo usmena, druga u kojoj su zastupljene obje podjednako te treća u kojoj dominira pisana književnost. No, ono što je ključno je to da od samih početaka pisana književnost potječe od usmene te da izuzev srednjovjekovne književnost, u kojoj proces teče dvosmjerno, utok jedne književnosti u drugu u pravilu teče od usmene prema pisanoj (Kekez, 1986: 35).[4]

4. Predaje

U rječniku hrvatskoga jezika između ostalih značenja stoji to i da je predaja nepisana povijest odnosno podatak iz prošlosti bez dokaza. Također je istaknuto to da se prenosi s koljena na koljeno te se samim time implicira koliku predaja ima važnost kako za pojedinca, tako i za određeni kolektiv.

Prema Josipu Kekezu, u predaji prevladavaju elementi nadrealnog, ali je kod njih ipak prisutna nekakva konkretna građa kao zemljopisni i povijesni podaci (npr. imena gradova, sela, svetaca, životinja, istaknutih pojedinaca itd.) . Zbog kauzalnosti historijskih i kulturnih pojava možemo kazati da imaju etiološka, ali i eshatološka obilježja jer objašnjavaju posljedicu i krajnji cilj nečega, kao što je npr. ljudsko postojanje.[5]

Definicija predaje Marka Dragića je sljedeća: *predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja.*[6] Uvidjevši poneke manjkavosti prethodnih klasifikacija, ili preciznije, nedostatak demonskih i eshatoloških predaja kao i to da se legende trebaju svrstati u zasebnu skupinu, iskoristio je literaturu i vlastiti terensko-istraživački rad te napravio potpuniju klasifikaciju. Legende su, kako je prethodno rečeno, zasebna skupina usmene priče, a same se predaje dijele na šest vrsta:

[3]Dragić, Marko; *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., 12.
[4]Kekez, 1986, 35.
[5]Isto, 184-185.
[6]Dragić, 2008, 272.

1. Povijesne predaje
2. Etiološke predaje
3. Eshatološke predaje
4. Mitske (mitološke) predaje
5. Demonske (demonološke) predaje
6. Pričanja iz života[7]

4.1.Povijesne predaje

Povijest se nerijetko miješa s predajama pa je to dvoje dosta teško razlučiti te se one, prema tome, u jednu ruku mogu okarakterizirati i kao domaštana, usmena ili literalizirana povijest.[8] Predaje se najčešće kazuju kao kronikati (kratka priopćenja povijesnog sadržaja, rjeđe kao fabulati (predaje s razvijenom fabulom), a nikad kao memorati(kazivanja o osobnim doživljajima.[9] Najviše predaja nastalo je za vrijeme osmanske okupacije, a njihov značaj i ulogu sjajno možemo iščitati iz Andrićevog citata:

Bosanske kasabe i varoši pune su priča. U tim ponajčešće izmišljenim pričama krije se, pod vidom nevjerojatnih događaja i maskom često izmišljenih imena, stvarna i nepriznavana povijest toga kraja, živih ljudi i davno pomrlih naraštaja. To su one orijentalne laži za koju turska poslovica veli da su istinitije od svake istine. Te priče žive čudnim, skrivenim životom...[10]

Hrvati u Bosni i Hercegovini pričaju predaje koje nam govore o mnogim povijesnim događajima (dolasku Hrvata, povijesti Bosne, promjenama vjere), vladarima (bosanskim i turskim vladarima, kralju Tomislavu), o sakralnim objektima, svećenicima, mučenicima, grobljima, hajducima (kojima će se posvetiti posebna pažnja u ovom radu) te mnoge druge.[11]

4.2. Povijesne predaje u romanu „Put bez sna“

S obzirom na to da su predaje često u romanu *Put bez sna* isprepletene i da bi u jednu ruku bilo i nezahvalno posebno ih klasificirati, one će uglavnom biti navedene onim

[7]Dragić, 2008, 273.
[8]Isto, 426.
[9]Isto, 415.
[10]Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija,* Svjetlost, Sarajevo, 1989, 10.
[11]Marko Dragić, *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine*, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda-Mostar-Zagreb, 2001, 7.

redoslijedom kojim se javljaju u romanu. No, prije nego se okrenemo samim predajama, ovaj roman valja staviti u malo detaljniji povijesni kontekst kroz nekakav sažeti prikaz.

Povijest Osmanskog Carstva može se „ugrubo" podijeliti na dvije faze, fazu uspona te fazu pada. Iako se uspon te države može promatrati na način da se ustvrdi kako su europske države bile nedovoljno jake da se suprotstave, ono što je činjenica je to da je Osmansko Carstvo bilo superiorno u odnosu na ostale države, a ta se superiornost mogla vidjeti u više aspekata. Prije svega, postojala je jaka centralna vlast o čemu je Europa tada mogla samo sanjati jer je to bio period kad su feudalci ojačali, a na taj način su se kontrolirali i porezi, odnosno samovolja feudalaca. Vojno su bili neusporedivo jači, a elitne postrojbe zvane janjičari bile su najjače postrojbe toga doba. Također, Osmansko je Carstvo za svoju ekspanziju primjenjivalo sustavakina,odnosno specijalnu vojnu taktiku – graničniodredi, tzv. akindžije upadali su na teritorij susjedne države i pljačkali lokalno stanovništvo, koje bi nakon nekog vremena postalo očajno te se odlučivalo na migraciju, a taj bi se ispražnjeni teritorij potom bez ikakvih poteškoća zauzeo. Ono na što posebno treba obratiti pažnju je i religijska superiornost Osmanskog Carstva jer je ta država, za razliku od većine Europe toga doba, bila vjerski tolerantna te je svatko je imao pravo ispovijedati svoju vjeru (čak i Židovi koji su bili sustavno proganjani u zapadnoj Europi). Naravno, dobre su položajedobijali isključivo muslimani, ali unatoč tome, vjerska tolerancija nikako se ne može osporiti.[12] Sve u svemu, slobodnijim rječnikom rečeno, Osmansko Carstvo bilo je savršena država koja je mljela sve pred sobom. No, zbog kasnijegslijeda povijesnih događaja, religijska će se politika drastično promijeniti, a najviše će to osjetiti ljudi na graničnom prostoru između velikih sila, prostoru dalmatinske Zagore te Bosne i Hercegovine.

Za vrhunac Osmanskog Carstva može se uzeti druga polovica 16. stoljeća. Tada su se Osmanlijama dogodila dva velika poraza, prvi u pomorskoj bitci kod Lepanta 1571., a 1593. izgubili su bitku kod Siska te je prestankom osvajanja započela njihova stagnacija. U Kandijskom (Kretskom) ratu sredinom 17. stoljeća su uspjeli ovladati Kretom, ali su istovremeno izgubili posjede u Dalmaciji u korist Venecije. To je bio samo nekakav uvod u ono što će se dogoditi krajem stoljeća. Godine 1683. Osmanlije su doživjele veliki udarac porazom kod Beča o čemu će više govora biti kasnije, a 1684. započeo je i Morejski rat u kojem će Venecija osvojiti gotovo sve važnije gradove u Dalmaciji.

[12]Nikola Glamuzina, *Historijska geografija Hrvatske,* Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu, Split, 2012, 56-57.

Ono što je imalo posebnu važnost bila je vjeroispovijest – na jednoj strani nalazile su se Austrija i Venecija, a s druge strane Osmansko Carstvo. Njihov tobožnji cilj bio je spasiti kršćane turskoga ropstva, a glavni, naravno, osvajanje novih, strateški nevjerojatno važnih teritorija na tromeđi. Misija *kršćanskih sila* bila je znak za uzbunu, areakcija Osmanlija potpuno je jasna i očekivana, tako da su krajevi koje su posjedovali trebali postati *što manje kršćanski, a što više turski.* Konkretnije: trebalo je nasilno provesti islamizaciju Bosne.[13]

4.2.1. Fra Pavao Vučković

U igrama triju velikih sila najviše je nastradao *mali* čovjek, koji je morao napustiti svoje ognjište kako bi našao bolje i sigurnije mjesto. Tako su se i dvojica junaka iz romana zaputila u Split na jedan bitan, ali zagonetan sastanak s mletačkim činovnikom Antoniom Zenom, sastanakkoji će neposredno prethoditi seobi.

Tridesetogodišnji Pavao Vučković, fratar ramskog samostana, i deset godina mlađi od njega Šimun Grabovac, sin seoskog kovača i majstora još najmanje tri zanata, obučeni u skromnu odjeću mostarskih trgovaca, sa dva konjića koja su više vodili na povocu nego jahali, spustili su se u Sinjsko polje niz Kamešnicu sredinom sušnoga kolovoza tisuću šest stotina osamdeset i sedme, godine znamenite po velikoj seobi.[14]

Fra Pavao Vučković, rođen 1658., brat serdara Tadije Vučkovića, bio je organizator iseljenja Ramljaka i Duvnjaka u Cetinsku krajinu, zbog čega je i krenuo na sastanak u Split. Zarobljen je 1697. u kuli bega Sultanovića u Čitluku kod Sinja, šest godina je bio bostandžibaša na dvoru vezira Delbatana te je nakon pobune u kojoj je Delbatan udavljen pobjegao i potom došao u Sinj gdje je sagradio samostan i crkvu. Sudjelovao je i u obrani Sinja 1715. godine,[15] no o tome biti nešto više govora u nastavku rada.

Vučkovići su živjeli u livanjskom kraju, na brdu Vučkovine. Kad su došli Turci, nekakav knez nagovorio je na prevaru Vučkoviće da ih počaste svinjetinom, našto su se Turci našli uvrijeđeni, latili se sablji te ih poklali. Preživjeli su pobjegli u Senj gdje su djelovali kao uskoci s ciljem da se osvećuju Turcima. Također, postoji duvanjska predaja o podrijetlu sinjskih

[13]http://www.rama.co.ba/stranice/rama-pod-osmanskom-turskom-vlascu
[14]Ivan Aralica, *Put bez sna*, Znanje, Zagreb, 1987, 5.
[15]Marko Dragić, *Književna i povijesna zbilja,*Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Split, 2005. 205

Vučkovića koja kaže da oni potječu od jednog Vučkovića koji je zbog prava prve bračne noći ubio i bega i mladu te pobjegao u Sinj.[16]

Na putu do Splita, fra Pavla Vučkovića u Sinju nije dočekala topla dobrodošlica. U sljedećem odjeljku vidjet ćemo jedan intrigantan opis te uz njega opservaciju za koju možda i ne bi trebalo biti mjesta u ovakvom tipu rada jer se na koncu ispostavilo daje opis bezrazložno intrigantan, ali ću ju svejedno ponuditi nakon citata.

I da pred njih ne iziđoše vojnici iz tvrđave, koji su ih zapazili na velikoj udaljenosti, mogli bi se reći da i tu vlada ona posvemašnja pustoš kakva je zadesila ovaj kraj kad su lani iz njega protjerani Turci. Da bi osvetili poraz koji je neku godinu prije toga pod Sinjem doživjela mletačka vojska, i sprali sramotu što je i sam namjesnik Pietro Valier morao gologuz bježati preko krša i jaruga, ovoga puta sve živo, bez zarobljavanja, podvrgnuto je maču, a sve stvari, bez poštede, vatri.[17]

Najupečatljiviji dio ovog odjeljka je onaj u kojem je mletački *namjesnik Pietro Valier morao gologuz bježati preko krša i jaruga*. Iako je bilo gotovo sigurno da je *gologuz* preneseno značenje, u smislu bijedan i jadan jer je poznato da je namjesnik najnormalnije, kukavički pobjegao, a pogotovo zbog toga što se ista riječ, samo u drugom obliku kasnije u romanu javlja u tom kontekstu, takvu je stvar trebalo dodatno ispitati. Nikako nije smjelo biti isključeno to da je namjesnik možda bio u bliskom susretu s Turcima, da je uhvaćen, a onda zbog ponižavanja skinut do gola i takav pušten da bježi (jer slični su se slučajevi ponižavanja kroz povijest događali, a i Aralica je svakako mogao doći do takvog podatka). Ipak, i najmanju dvojbu otklonila je knjiga Josipa Vrandečića *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi* u kojoj je Vrandečić, koristeći se dokumentima Državnog arhiva u Zadru, došao do podatka da se govorilo da namjesnik uopće nije sudjelovao u borbama, već se povukao u brda čim su se Turci pojavili.[18]

4.2.2. Dželalije

Vučković i Grabovac noćili su u svratištu gdje susreću gostioničara koji ih je priupitao za selo Bitelić kod Sinja, gdje mu je „neki“ Dželalija ubio sina. Selo Bitelić bilo je opustošeno,

[16]Dragić, 2005, 206-208.
[17]Aralica, 1987, 5-6.
[18]Josip Vrandečić, *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi,* Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Split, 2013, 175.

a možemo vidjeti na koji je način i zašto Dželalija zatražio glavu gostioničarevog sina od četovođe Popržena.

Vodeći ih u spavaonicu na katu po zavojitom stubištu, što je škripalo kao da će se rasuti, upitao ih je da li su prošli kroz Bitelić. Rekli su da ne znaju kroz koja su sela prolazili jer su sela popaljena i bez ljudi koji bi im izgovarali ime. A što on njih za Bitelić pita? Tamo mu je lani u listopadu četa zloglasnog četovođe Gariba Popržena uhvatila sina koji je služio vojsku u konjičkom eskadronu kapetana Albertija. Prepoznade ga neki Dželalija koji je kod njih često odsjedao kad bi na skeli kupovao sol. On zamoli Popržena da ovoga roba, koga dobro poznaje, njega i njegovu rodbinu, načisto zakolje; on će se Poprženu odužiti čim novo roblje zarobe i njega u diobi zapadne jedan. A što? Pa, eto, kaže Dželalija, ratujem i ubijam, a ne znam ni koga ni zašto; koje sam skinuo s nogu ne poznajem, pa kao da ih ni skinuo nisam, kao da nikomu nisam nanio ni bol ni štetu; jer ne poznajem njihove ukućane, ne mogu zamisliti ni kako ih boli ni kako pate; a ovoga znam i tek se nadam osjetiti zadovoljstvo osvete za svoje razoreno kućište, eno ono na brijegu pored potoka, što su od njega ostala samo kamena avlijska vrata.[19]

S obzirom na prestanak osvajanja, porezne probleme te krizu pljačkaške ratničke ekonomije, Osmansko Carstvo nije imalo dovoljno novca da zadrži jednak broj vojnika, točnije dodatne vojne sile pa je velik broj ljudi otpušten. Tim ljudima nije preostalo ništa drugo nego da rade praktički jedino što znaju, da dižu pobune kako bi dobili plaću te naposljetku da i dalje pljačkaju kako bi si osigurali opstanak. Razbojnici su dobili posebno ime, *dželalije,* što bi značilo pobunjenici protiv države. Budući da je u romanu *Dželalija* napisano velikim početnim slovom, iako je uz ime dodan pridjev *neki,* može se pretpostaviti da se već radi o nekom od prvih Dželalija, odnosno to bismo onda mogli nazvati svojevrsnom predajom o Dželalijama. Naime, prva grafijska potvrda tog prezimena datirana je u 1696. godinu gdje se ono javlja kao *Selailia,*[20] a u mletačkom katastru postoji podatak da je 1709. u selu Unešiću posjed imao Ivan Dželalija.[21]

4.2.3. Vučkovićev otac i Balaban

Aralica piše da fra Pavao Vučković svog oca nije upoznao, onaj koji ga je odgajao nije mu zapravo bio otac te je, prema dogovoru, ubrzo poslan djedu jer ne bi bilo pošteno da sinovima

[19]Aralica, 1987, 7.
[20]Ankica Čilaš Šimpraga, *Razvoj prezimenskog sustava na Miljevcima,* Rasprave: Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, vol 33., no. 1, Zagreb, 2008, 54.
[21]Krešimir Kužić, *Miljevci za vrijeme turske vladavine 1522.* U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa Miljevci u prošlosti, Split, Slobodna Dalmacija, 2008, 217.

svog očuha oduzima baštinu. Njegova majka počela je *griješiti* poslije druge napovijedi, a pravi mu je otac ubijen na strašan način tri dana prije ženidbe, a sve je započelo u jednom kiseljačkom hanu.[22]

Tamo ga je zatekao neki Balaban, poturčeni Grk, pijan ljudeskara, i čim je vidio mlada i pristala momka, prišao je njegovu stolu i počeo ga nagovarati na protuprirodan blud, za novac, za zlato, za što hoće. Mladić se gnušao i na ponudu i na Balabana. Ovaj mu zaprijeti prstom i ode nekamo. Ali, kad momak pođe u Kreševo, on, taj Balaban, uzjaše konja i sustigne ga na pustu mjestu kod nekih vodenica. Momak izvuče kuburu i saspe naboj Balabanu u trbuh dok je svlačio gaće. Sam se prijavi sudu, mlinari posvjedočiše da je bio napastovan, to potvrdi i handžija iz Kiseljaka i sud ga oslobodi krivnje. Ali brat Balabanov razjari bašlije po čaršiji sarajevskoj i njih tridesetak dojašu noću u Kreševo, izvuku mladića na ulicu i na komade sasijeku.[23]

Kako možemo vidjeti, u ovom se odjeljku spominje *neki Balaban,* kao što smo prethodno imali nekog dželaliju. Riječ balaban inače znači robustan, ogroman muškarac, ili kako Aralica kaže, *ljudeskara.* Interesantno je i to da se Aralica odlučio da se tu po pitanju nacionalnosti radi o poturčenom Grku, jer danas je prezime Balaban, odnosno prezimena s tim korijenom, jako rasprostranjeno upravo u Grčkoj i Turskoj.

4.2.4. Otac Pavao iz Ravenne

Vučković je bio jedan od najvećih erudita svoga vremena, a njegova posebna kvaliteta bila je znanje velikog broja jezika. Uz hrvatski, govorio je još i latinski, talijanski, španjolski i turski i to mu je omogućilo da sudjeluje u korespondenciji s mnogim ličnostima iz raznih država. U razgovoru s jednim od njih, svojim pratiteljem ocem Pavlom iz Ravenne, prisjetio se njegovog imenjaka, također iz Ravenne koji je stigao u Bosnu kako bi podnio izvještaj o tome kako je tko preminuo.[24]

A tu su ubilježeni ovakvi podaci: „posječen u bici kod Grahova“, „prostrijeljen prilikom opsade Nečvena“, „umro u Lišanima vidajući kužne bolesnike“, „prodan na galiju i tamo

[22]Aralica, 1987, 32.
[23]Isto, 33.
[24]Isto, 46.

nestao", „zaklan na spavanju u vlastitoj kući", „ubijen iz puške dok je propovijedao blizu Zvonigrada", „umlatio ga topuzom na pravdi Boga neki pijani aga iz Bogočina", „našli ga zadavljena u Čikoli niže Ključića", „rastrgao ga vuk", „pao niz Rošnjak kad je prelazio Krku i udavio se", „na sudu u Livnu pred kadijom zadavljen žutim rupcem", „pozvan na gozbu i otrovan", „srce ga izdalo dok ga je na ibnečvenski jahao uza stranu od Stinice do Pozdravljenja".[25]

Vučkovića su pitali što ga privlači da živi u tako surovom kraju, na što on nije mogao dati pravi odgovor. Rekao je da se radi o čistom zraku, ne želivši mu reći istinu, jer takve se stvari kazuju samo na kraju života.

4.2.5. Begovi Kopčići

Sljedeća predaja odnosi se na Kopčiće, koji su prije turskog osvajanja bili katolici, o čemu piše i Kačić Miošić u *Razgovoru ugodnome* (Dragić, 2001: 42). Predaja koju je početkom 20. stoljeća zabilježio Alija Ćatić kaže da su Kopčići stigli u Ramu za vrijeme turskih navala. Predak Kopčića u romanu se naziva Kasumbeg te se proslavio velikim junaštvom, njegov zarobljenik bio je mađarski kralj Janoš, odnosno Janko Sibinjanin[26] te je za nagradu Kopčić htio onoliko zemlje koliko obiđe na svom konju za jedan dan. Za nekoga koga tumara tamo i ovamo, ali s posve jasnom namjerom je i danas ostala izreka *obilaziti k'o Kopčić oko Duvna.*

Neki car iz Stambola zaratio s madžarskim kraljem Janošom i ovaj Kopčić bi pozvan u vojsku. Na ratištu mu pođe od ruke da uhvati kralja Janoša. I dođe jedan četovođa i otme ga od Kopčića. A Janoš kralj kaže: „Pričekajde!" I odreže komad od svoje zelene dolame i dade je Kopčiću: „čuvaj to, valjat će ti!" Od četovođe oduze Janoša alajbeg, od alajbega vojskovođa, pa s njim pred sultana, kaže: „Ja sam ga uhvatio." Pita sultan Janoša: „Je li te ovaj zarobio?" „Nije, padiša", veli njemu Janoš. Onda sultan posla glasnika u vojsku neka mu se javi za nagradu onaj koji je uhvatio Janoša kralja. I javljali su se po redu svi koji su ga preotimali jedan od drugoga. A Janoš bi odgovorio: „Nije taj, nije ni taj." Najposlije dođe onaj

[25]Isto, 47.

[26] „Ivan Hunjadi (Janoš Hunyadi, Hunyad, Erdelj,1387. ili 1407. - Zemun,1456.) bio je jedan od najistaknutijih i najuspješnijih boraca protiv Turaka. Proslavljen je kao veliki ugarski junak i uopće kao junak kršćanskoga svijeta. U hrvatskoj tradiciji pripovijeda se da je sin Visokoga Stefana (Stefana Lazarevića) (1377-1427) i neke djevojke Mađarice s kojom se Stefan sastao u Budimu nakon povratka iz Moskve. Ona mu je rodila blizance Janju i Janka. Janja je rodila bana Sekulu". S Ivanom Kapistranskim koncem srpnja 1456. godine obranio je Beograd. Vidi: Marko Dragić, *Zbilja o Janku Sibinjaninu u „Razgovoru ugodnom" i tradiciji,* Zadarska smotra, časopis za kulturu znanost i umjetnost, LIX, 1-2, Matica hrvatska Zadar, Zadar, 2010., str. 199-234.

goljo redov, bijeda gologuza iz Rame. Kaže Janoš kralj: „Mislim da je ovaj. Ako si ti onaj što me je zarobio, istrgao mi sablji i koplje iz ruku i svezao ih naopačke, pokaži mi onaj skut od dolame.“ Kopčić iz njedara izvuče komad zelena sukna, prinese ga Janoševoj dolami, i oni koji su tu za svjedoke pozvani, vide da se boje i tkanina podudaraju.

Pita sultan Kopčića: „Što ćeš da ti dadem?“ „Ja, vala, svijetli padiša, neću ništa nego mi daj onoliko zemlje koliko ću na svom konju Mlikoti optrčati za jedan dan.“ Kaže njemu sultan: „Budalo ramska, što ćeš vrat lomiti po brdu i jarugama, zaišti nešto drugo!“ „Ništa nego to“, kaže Kopčić, „što objašem kojem, da je moje.“[27]

Sultan je Kopčiću dao sve što je tražio i objahao, po tragovima kruga koje je bacao za sobom carski činovnici su išli i graničili. Pred zalazak sunca, stigao je u Varvaru gdje je susreo babu koju je pitao za savjet kako da okrijepi sebe i malaksala konja. Baba mu je kazala da je za njega najbolje da se napije kisela mlijeka, a konj hladne vode, ali nakon toga *obojica crkoše*.[28]Postoje razne varijacije kod predaja o Kopčićima, a još jedna od njih je izrečena u romanu, i to iz usta učenog knjižničara Farika Čauševića kojeg je Lutvo Kopčić, zvan po kući Hadžibegović, pitao piše li išta u knjigama o tom zarobljavaju kralja Janoša.

Ne znam, kaže Čaušević, je li bio junak ili kukavica, jer poslije boja sve kukavice postaju junaci pa se ne zna tko je kakav bio. O tom Janošu nikad nisam ništa pročitao. Ali sam čuo za jednog Kopčića, ako je to taj vaš. Taj je u dokumentima zabilježen kao čovjek koji je izdao svoga kralja pod Ključem i za tu izdaju od Mehmeda Osvajača dobio prostran timar.[29]

4.2.6. Raspelo u zahodu

Kopčić iz romana koji je svog pretka dizao u nebesa zvao se DurmišBeganović, nadimkom Treho zbog toga što se stalno tresao. Uz njega se veže predaja koja je nastala više od pedeset godina nakon vremena radnje u romanu. Još prije dolaska Osmanlija katolički su svećenici postavili brojne križeve pored puta, no odredbom iz 1516. naređeno je da se ti križevi poruše. Turci su s njima činili svakakva svetogrđa, pa čak ih i bacali u zahod. Kroničar iz Fojnice zabilježio je da je Hasan Skender pred očima biskupa Dragičevića 1743. bacio križ u zahod te pozvao Martina Čolića i još jednog katolika da ga čiste. Čak je i okupio susjede i djece

[27]Aralica, 1987, 14-15.
[28]Isto, 16.
[29]Isto, 17.

da se mogu zajedno smijati kad katolici nađu križ.[30] No, ulogu Martina Čolića u romanu je odigrao Šimun Grabovac koji je s ocem trebao Trehi napraviti novi zahod.

Šimun, kojemu je to bila dužnost, jer je on radnik a svi su ostali samo gledalište, uzme letvu i gurkajući polagano onaj predmet s tovarom cvjetnih latica na sebi dogura ga kroz cvjetnu vodu pred svoje noge. Tek kad ga je dogurao preda se, okrenuo ga naopačke da s njega strese cvjetni nanos. U cvijeću je, na drvenom križu od laganog maslinova drva, plivalo sitno, vjerojatno zbog štednje metala, kositreno raspelo.

Treho se tresao od smijeha.

-Smiji se, smiji, jesi veliko junaštvo napravio reče Šimun, klekne i rukom izvadi raspelo.

-Što se ljutiš! Nečist i valja da stoji u nečisti. – Daj ga ovamo da ga ponovo u nečist bacim.

On posegnu za križem, Šimun se izmaknu, zgrabi svoju torbu s alatom i potrča preko šljivika kući.[31]

Čolić je, isto kao i Grabovac, pobjegao kući kako bi izbjegao daljnju porugu. Treho je Grabovcu na riječi da sam gradi zahod kad mu vrijeđa vjeru odgovorio da će ga ovaj sagraditi i još uz to polizati. Putem do kuće Grabovca su presretali mnogi ljudi pitajući ga za ono što se dogodilo, no samo je mudrom LutviHadžibegoviću objasnio što je bio. Lutvo, koji je inače mudar i miroljubiv lik, je došao ukoriti Trehu, ali ovaj ga je ignorirao te je sutradan teško obolio. Ponašao se kao bijesni pas te jeo vlastiti izmet. Slično se dogodilo i Hasanu Skenderu, koji se prema predaji valjao po zahodu, ali je ispustio dušu nakon tri dana, i to u strašnim mukama.[32]Trehu u romanu nije zadesila ista sudbina, njemu je svećenik zapisom uspio skinuti tu *vraždbinu.* Pravdu je nastojao potražiti na sudu, a mladi nadobudni sudac ArifLokman, s idejom da pravično dijeli pravdu, sastavio je dugačku presudu koja je, kao i sam sudac, zasigurno djelo Araličina pera. U njoj on zaključuje da Grabovac nije ni vještac ni vilenjak pa da bi mogao to napraviti, na neki način pomiruje dvije u ovom slučaju suprotstavljene religije te tvrdi da je jedini krivac Treho koji je za svoj prekršaj kažnjen od više sile, stoga mu sud upućuje savjet da više nikad ne ponižava ničiju vjeru.[33]

[30]Marko Dragić, *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske,* Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Zadar, 2017, 159.
[31]Aralica, 1987, 20.
[32]Dragić, 2017, 160.
[33]Aralica, 1987, 24.

4.2.7. Serdar Matija Nakić

Stigavši u Split, Mlečanin Antonio Zeno ga je primio te mu je polako otkrivao svoju korespondenciju s venecijanskom Državnoj inkivizicijom, odnosno tajnom službom. U njoj saznajemo koje su Zenove instrukcije s vrha te što ustvari Vučković treba uraditi. Zeno detaljno opisuje ulogu pet serdara te iznosi jasne planove koje ima vezano za njih te će ovaj dio rada biti najopširniji.

Prvi kojeg nam Zeno opisuje je serdar Matija Nakić. Prema predaji, on nije htio podnositi turski zulum, napustio je djedovinu te se s velikim brojem ljudi preselio u Petrovo polje. Nakići su u više od dvadeset navrata razbili Turke, između ostalih na Bilaju, u Vrpolju, od Glamočem i poviše Šibenika. U Koritim, selu kraj Grabovice postoji grob koji se naziva *Nakića križ* gdje su ukopani svatovi s mladom i mladoženjom te Nakićima koji su ih pratili. Njih sve su pratili Turci te su ih poklali na spavanju, a ne zna se jesu li to bili svatovi nekog od Nakića ili su pobijeni Nakićevi suborci. U svakom slučaju, Nakići su ga valjda podigli svojim pokojnima, no Turci su usput uvijek razbijali taj križ. Inače, postoji i tvrdnja da su Turci gonili Nakića i suborce nakon što su opljačkali Gabelu, Mostar i Počitelj, kako tvrdi Ante Škobalj. Od Počitelja do Duvna ima preko 100 kilometara, a s obzirom na to da konj „bez da ga se ubije“ može prijeći 40-ak, logičnije je da su žrtve poklane na spavanju, kako uostalom predaja kazuje. Tradicija kaže da u selu Korotim počiva junak kojem puk pripisuje čudotvornu moć, a povijesni izvor kaže da se radi o Matiji Nakiću koji je sudjelovao u velikoj seobi 1687.[34]Ipak, Zeno državnoj prethodno tim događajima koji su proslavili Nakića inkviziciji šalje poprilično drugačiji izvještaj.

Zakrčki serdar Matija Nakić najmanje je trenutno opasan, a po mom sudu takav će do kraja ostati. To je nagao čovjek, brzo se raspaljuje i još brže smiruje. U ljutnji skreše u brk sve što je trijezan mislio. Kad se ocijeni ono što bijesan istrese, vidi se prostodušnost toga čovjeka. On, doista, malo misli, pa ništa opasno i ne može smisliti. Omiljen je među svojim ljudima, koji znaju njegovu ćud, pa mu sve opraštaju i ostaju odani, to više što on malo što poduzima ako se oni s time ne slažu. Takav kakav je, Nakić nije ni prst odmakao ispred svoje družine koja je sva odreda seljačka. Oni do podne oru, a od podne idu u tučnjavu i ljute se na nju jer im je omela oranje. Matija Nakić, premda ne bi morao, i sam ore svoje njive (ja sam ga zajtecao kako brana isije). To je ona vrst vojnika koja još ne zna da vojništvo nije samo obrana ognjišta, već i vrsta

[34]Dragić, 2005, 186-189.

lagodna života s obilnim komadom vlasti. Kažu da Nakić od četrdeset dukata, koje mu dajemo mjesečno, trideset upotrijebi za kupovinu naboja i to dijeli svojim oračima-ratnicima, i priča da te novce i dobiva za obranu Petrova polja, a ne za svoju kesu. Čujem da ga stariji sin naziva budalom, krišom, jer kad bi ga Matija čuo, zavrnuo bi mu vratom prije nego ga takav naslijedi.[35]

4.2.8. Ostali serdari u romanu

Slična je situacija s još dvojicom serdara, ni Božo Miljković ni Šimun Bartulačić ne zanimaju previše mletački državni vrh. Miljković je bio momak od dvadeset i dvije godine te je sam sebi stvarao pritisak kako neće dostojno zamijeniti strica. Sa starijim junacima koji su fizički već onemoćali dobro postupa, ali oni mu ne vraćaju na isti način. Zeno ga je savjetovao da ih se otrese i dovede mlade ljude, a Miljković odlučio poslušati te zamolio Zena da bude pri ruci. No, sve dok je Miljković ovisan o Zenu, nije interesantan.

Vranski serdar Bartulačić za Zena je najobičnija budaletina te se čudi kako ga vlada uopće može držati na tako visokom položaju, ali to je kasnije uspio dokučiti zahvaljujući bogatim darovima kojima serdar kupuje svoj položaj. Njegovu sumještani se prema njemu ophode kao prema budali, ali i da hoće drugačije, ne bi mogli jer ga je u zaštitu uzeo serdar Smoljan Smiljanić.

Ali kakvu? Pustite ludonju na miru, kaže Smoljan, a vi slušajte mene! Proširujući svoju vlast na vransko područje, Smoljan je, vojnički gledano, najmoćniji serdar. Našoj je vladi poznato da su Vranjanci nekoliko puta tražili da im Smoljan bude serdar, a vlada se na te glasove uvijek oglušivala. Molim časnu inkviziciju da obavijesti našu vladu da će Bartulačić biti serdar dokle to Smoljan bude htio. Ali, kad jednog dana Smoljan kaže, ova nam budala smeta, Vranjanci će Bartulačića kamenjem kao šugavog psa zatući – toliko ga mrze.[36]

4.2.9. Stojan Jaković i Smoljan Smiljanić

Peti, a ujedno i posljednji serdar je onaj koji je od ove petorice, a možda i uopće

[35]Aralica, 1987, 62.
[36]Isto, 63.

najpoznatiji, Stojan Janković[37]. Za njega se ne zna kad je točno rođen, a svojim se junaštvom istaknuo u Kandijskom ratu. Nakon što je pobjegao iz Carigradskog ropstva u kojem je proveo 14 mjeseci, Mlečani su mu dodijelili posjed u Ravnim Kotarima. Oslobodio je mnoga mjesta od Turaka, a sudjelovao je i u oslobađanju Sinja 1686.[38] Njegovo prvo pojavljivanje u romanu očituje se kroz pismo u kojem mu se obraća, prema Zenu, vjerojatno samoprozvani grof Mutimir Matija Ilijanović koji ga oslovljava sa *generale.* Govori mu da će se uskoro vratiti u rodni kraj te mu šalje zamolbu:

Zato vas molim, moj prijatelju i generale, da, više nego ratne potrebe iziskuju, ne dopuštate svojim vojnicima da mrcvare moje jadne podanike, plijene njihovo dobro i njih same prodaju u ropstvo. Jer, kako sam već rekao, ja ću se u najskorije vrijeme vratiti u domovinu i ustoličiti kao vlasnik zemlje koja mi legitimno pripada. Sačuvate li moje kmetove na njihovim kućištima, ja Vam tu velikodušnost nikada neću zaboraviti. Učinit ću sve da se na Vas obilno izlije milost rimskog cara.

Ako bi Vaša Svjetlost bila voljna, i prije nego se nađemo pod slavolukom pobjede, u međuvremenu bismo se mogli vidjeti negdje na području Karlobaga i Brinja.

Ostajem vaš najveći dužnik
Grof Mutimir Matija Ilijanović
vojvoda Huma i nasljednik
čitave hrvatske Dalmacije[39]

Mletačka Državna inkvizicija obavještava Zena da Ilijanović nije fantom te da detaljno promatra Stojana kojeg žele eliminirati. Daju mu naputak da mu iskazuje počast kako bi mu se približili, a ono što je Stojan prije radio sakrivajući ispod pet velova, ubuduće će sakrivati samo pod jedan. Naravno, iza tog jednog, Zeno će, ili, kako ga inkvizicija naziva, *naš sin,* imati oči koje će vidjeti ono što treba.[40]

[37] „Ne zna se točno kada je rođen glasoviti uskok *Stojan Janković*, koji se istaknuo u Kandijskom ratu. Godine 1666. zarobljen je i odveden u Carigrad odakle nakon 14 mjeseci bježi. Mletačka ga je vlast odlikovala naslovom "kavaliera" i dodijelila mu u feud imanje u Ravnim Kotarima. U *Morejskom ratu* uspješno je ratovao u Lici. Godine 1685. protjerao je Turke iz *Gračaca*, oslobodio *Kotare* od Turaka (1688.), prodro u *Liku* do *Ribnika* i osvojio kulu u *Lapcu*. Pomažući carsku vojsku, oteo je sa *Smiljanićem Zvonigrad* i *Rakovnik*. Sudjelovao je i u oslobađanju Sinja (1686. godine). Opjevan je u mnogim narodnim pjesmama. Pjesmom *Ženidba Janković Stojana* koristio se francuski pjesnik Lamartine u svojemu spjevu *La Chute d' un Ange."* Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada*, Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar - Zagreb 2001. str. 143.-145.
[38]Dragić, 2001, 145.
[39] Aralica, 1987, 66.
[40] Isto, 67.

Zanimljiva je Araličina usporedba dvojice najjačih serdara, Stojana Jankovića i Smoljana Smiljanića. Janković Mlečanima i vjeruje i ne vjeruje, kao najamnik poslodavcu za kojeg ne misli da je najbolji nego samo privremeno podnošljiv, a pitanje je što će biti ako se u budućnosti pojavi novi. Za razliku od Stojana, Smoljan ih mrzi iz dna duše te ne bira gospodare jer mu je ustvari svaki gospodar sotona.

On sluti da su nam poznati njegovi osjećaji i da ga zbog toga stavljamo na drugo mjesto, uvijek iza Jankovića – on do tog poretka ne drži, jer misli da je mjesto prvog sluge gore od mjesta drugog sluge. On odavna nešto čeka, što, ne zna – ali da se bilo što pojavi na obzorju, makar i ne bilo ono što godinama čeka, on će mu poletjeti u naručje, u nadi da će ga taj osloboditi gadljivog osjećaja sluganstva.[41]

Jankovića opija vlastita slava, razne pohvale i odličja i za njega pobjeda nije pobjeda kad nije ostvarena njegovom zaslugom. Iako ni Smoljan nije siromah, Stojana ističe to da se bogati na sve moguće načine. No ono što što je najbitnije Zeno je u pismu svojim nadređenima odlučio sažeti na sljedeći način:

Janković ima svoju cijenu i može se kupiti kao svaki najamnik; Smiljanić neće da bude najamnik, on nema cijene i ne možemo ga kupiti; prvi je opasan kad nemamo novca da platimo njegovu cijenu, a na pazaru se pojavi trgovac koji plaća i preko nas i preko onoga što on traži; a drugi je opasan čim se pojavi netko, makar bio opsjenar, koji mu obeća da najamnik neće biti.[42]

Antonio Zeno je Inkviziciji izložio prijedloge kako će riješiti Smoljana i Stojana. Sa Smoljanom nije smjelo biti problema, njega već neko vrijeme potajno truje liječnik Mistochielli, stari suradnik Inkvizicije. Otrov je mogao biti namijenjen i Stojanu, no *na ratnom pohodu Janković je oprezan, ne jede ništa drugo nego što je u svojim bisagama ponio, pije vodu koju je sam na izvorima natočio u drvenu čuturu. Kad jede s društvom, grabi žlicom iz iste zdjele i pije iz istog vrča*.[43] Postojala je i mogućnost da Stojan sam bude uzročnik nezgode u kojoj pogiba te da pogine u borbi.

[41]Aralica, 1987, 69.
[42]Isto, 71.
[43]Isto, 76.

4.2.10. Mehmed Atlagić i odnosi muslimana i katolika

Veliki problem predstavljalo je i to što je Mehmed Atlagić, kojeg će kasnije Inkvizicija isto dati otrovati, postao bosanskim pašom pa je tim visokim položajem došao u priliku da pomiri kršćane i muslimane. Naravno, to je bila ideja s kojom se predstavljao širokom masama, a gotovo je sigurno da je ispod te krinke bilo nešto drugačije. Iako se ne radi o predaji, u sljedećim redcima vidjet ćemo odnos muslimana i katolika toga doba te komentar iz perspektive stranca kojim on panično obavještava svoje nadređene.

Što mi možemo suprotstaviti Atlagiću? Vlastite plaćeničke vojske nemamo. To što je, niti će se boriti, niti bi njihovo žrtvovanje imalo kakvu svrhu. Mogu mu se suprotstaviti samo oni kojima sada piše ljubezna pisma. Koliko možemo biti sigurni u taj vjerolomni narod? Malo i nimalo. Hrvati jesu kršćani, ali je njihovo kršćanstvo od posebne vrste, ono s muhamedanstvom nije nepomirljivo do te mjere da s njim ne bi moglo živjeti u istoj državnoj zajednici. Mi smo imali, i sada imamo, velikih muka kad nagovaramo narod da ustane i uskoči u naše krajeve. Vara se svaki onaj koji misli da su se oni digli u obranu kršćanske vjere. Uostalom, nisu ni trebali, jer im je nitko nije ni branio. Oni su ustali jer su nezasitno grabljivi. Htjeli su dobra svojih muhamedanskih gospodara, njihove dvore, konje, njive, odjeću.

Briga njih za kršćanstvo! Ja oduvijek tvrdim, ovo je barbarski, pljačkaški narod, surov i nepokoran. Poznato je da su hrvatski svećenici, koji se usuđuju i kojima je dopušteno bogosluženje u turskoj carevini, odreda franjevci. Ovamo, s ovu stranu granice, oni se prikazuju kao mučenici, šalje im se podrška i pomoć, slušaju se njihova pisma i usmene jadikovke. Mi smo uvjerenja kako oni čvrsto stoje na braniku katoličanstva, a u isto nam je vrijeme misteriozno kako se, ako su progoni takvi, još uvijek održavaju. Pripisujemo to kupovanju nekakvih povlastica. U tomu ima istine, ali nije čitava. Istina je da su se oni privikli na zajednički život s turskim vlastodršcima toliko da ih Turci drže za nekakvu sektu, koja, začudo, još uvijek održava pokornost papi i silno ih čudi zašto se, kad su već kršćani, ne podrede pravoslavnim vladikama i uživaju sve blagodati religije čiji je starješina čovjek po rangu ravan velikom veziru.

Kakvi su katolici, takvi su i muslimani. Njih Osmanlije zovu „balijama" (nečistima) jer drže da im je vjera upola kršćanska, upola muhamedanska. Mnogi roditelji svoju djecu krste kriomice a sunete javno, neka djeca budu i tamo i ovamo.[44]

[44] Aralica, 1987, 80.

U svom pismu Zeno spominje i prijateljstvo Smoljanovog djeda s Mustajbegom Ličkim, a Stojanovog oca s Hasanagom Kunom te kako su očevi njihovih serdara bili zloglasne akindžije koje su u prošlosti pustošile njihove posjede. Ponovno upozorava kako je u skladu s tim jako izvjesno da bi se kršćani mogli pridružiti Atlagiću (Aralica, 1987: 82).

4.2.11. Smrt Stojana Jankovića

Za Zena je sve išlo po planu, a pogibija Stojana Jankovića koja će uslijediti ispala je točno onako kako je zamislio. S obzirom na to da se prema kritičarima, a i prema mojem mišljenju radi o najboljoj epizodi u romanu u kojoj je Aralica na nevjerojatan način dočarao bitku te sve popratne detalje, prikazat ću tu epizodu dosta opširno.

U daljini se pojavilo pet potpuno opremljenih spahijskih vojnika na pet crnih konja, čas su bili u sjeni, čas u suncu te je bljeskalo njihovo oružje. Mogli su već odavno doći do Stojana i družine, ali konjanici su ih mamuzali i u isto im vrijeme pritezali uzde.

-Ajde – rekao je Stojan desetorici momaka iz svoje pratnje – napnite puške i stanite jedan uz drugoga preko puta. Ja pucam prvi, onda onaj do mene, ali samo na moj znak.

Prema crnim jahačima pošli su usporedo, korak po korak. Kad su im prišli na puškomet, konjanici zategnuše uzde i prisiliše konje da uzmiču. Držali su razmak nešto veći od dometa puške. Kad bi Stojan sa svojima požurio, i konjanici su hitrije uzmicali. Stojan se naljutio i opalija. Možda je tane i okrznulo o nešto, ali u što god da je pogodilo, od njega se i odbilo kao da je izbačeno iz dječje praćke. Bili su zašli duboko u sjene jablanova i bedeme blata, pa Stojan naredi da se uzmiče natraške. Kako oni krenuše prema zaklonu, onako crni konji za njima u stopu... Tako ili slično tomu igra se ponovila tri puta.

Zeno je u tom nadmudrivanju osjetio priliku da isprovocira Stojana time što se čudio koga oni zlatom plaćaju, za takvo natezanje kao dvije babe. Nakon kraće rasprave u kojoj je predbacivao Stojanu kako stalno povećava osobne zasluge i traži od senata povišenje plaće, Zeno je rekao da se neće povući dok ne saznaju jesu li konjanici kakve maškare ili prethode nekoj vojsci, a ako ga ne posluša, rekao je da će senatu napisati pismo u kojem će im reći kakve kondotijere plaćaju.

Ono što je slijedilo dogodilo se brzo i bez ikakva sjaja. Janković je otkopčao sponu pojasa na kojemu je visila sablja, i pritegao je za jednu rupicu. Idući prema konju, uhvatio je sablju desnom rukom za balčak, lievom za korice i polako je izvukao dopola, a onda je naglo sjurio u ležište. Učinio je to tri puta uzastopce. Dok je uzjahivao, nije gledao ni konja ni ormu kojom se služio, uzde, uzengije, sedlo, gledao je crne konjanike i nešto sam sebi govorio u brk. Nestalo je njegova šeretluka, hvatao je remenje kao da je u bunilu. Jarost u koju je pao nije nastupala često, od zgode do zgode, ali svi koji su ga poznavali onako bezbrižna i podrugljiva, znali su ga i jarosna, prilika za ljutnju bilo je posvuda. Prije nego će konju popustiti dizgine, okrenuo se Zenu i rekao:

-Sam ću. Tko će ako neću ja?

Serdar Janković poletio je prema nepoznatim sjenama, a desetorica koji su bili njegova osobna straža tek se tada spremalo uzhajati. Zeno je glumio da mu teško pada to što je Stojan tamo krenuo sam, a zapravo je njegov plan da pogine u borbi bio nadomak realizacije. Čekala se samo da se to i dogodi...

Iza gomile blata opalilo je nekoliko pušaka. Strijelci su ostali skriveni, pa se činilo da ništa ni opalilo nije. Stojan se držao u sedlu, ali mu se ruka sa sabljom objesila i ispustila oružje. Lijeva je još pridržavala dizgine i uspjela zaustavljenog konja zaokrenuti i usmjeriti tamo otkuda je pošao. Prema njemu je jahalo njegovih deset vojnika, a Ivan Radoš, koji je od Zena dobio odobrenje da s pola eskadrona izvuče ranjenog Stojana s dometa pušaka, zapovjedio je uzjahivanje. U isti mah i jedan od crnih konjanika odvojio se od svog jata. Kad se, kao crna zvijezda puna sunčevih zraka, spustio prema ranjenom serdaru, Stojan se njihao u sedlu, neupravljen konj hodao je tamo-amo, a kad je vidio busen sočne trave, slasno ga je zagrizao ne mareći za ratovanje. Crni je jahač namjeravao protrčati pored Stojana i u trku mu sabljom skinuti glavu, obrnuti konja i pobjeći svojima. Ali se slučilo da je Stojanov konj, kad je osjetio topot progonitelja iza sebe, prestao pasti i zanio se ukraj puta da propusti trkača. To je zaljuljalo Stojana više nego je mogao izdržati, i sablja, namijenjena vratu, udarila ga je od vratnog pršljena ukoso preko lijeve plećke.

Stojanovi suborci došli su pokupiti njegovo mrtvo tijelo, konja i sablju. Čvrsto su ga svezali za konja te je konj mogao juriti punim galopom bez straha da će serdar pasti. Nakon pokapanja, Smoljan je na grob objema rukama bacio kamenu gromadu. Iako je i mali kamenčić

bio dovoljan da bi se serdaru odala počast, vojnici su naokolo tražili veće kamenje. Do večeri, na gomili je bilo četiri tisuće kamenova, malih, srednjih i velikih...[45]

Sažetiju i malo drugačiju predaju o smrti Stojana Jankovića saznajemo od Dragića. Prema pisanju Vlajka Palavestre kojeg je on uvrstio u knjigu *Od Kozigrada do Zvonigrada,* dok je Stojan spavao, njegov je momak timario konja. Iz konjske grive je ispala zmija koju je momak ubio, a nakon što je to Stojan ujutro saznao, rekao je svojim suborcima da će poginuti, ali da ga moraju dobro čuvati na konju inače neće uspjeti proći živi kroz Livno. Stojanove su se slutnje obistinile, kod Duvna ga je dočekao Turčin i puškom ga ubio, ali su ga drugovi dobro privezali za konja i bez problema prošli kroz Livno jer je s njima Stojan kojeg se svi boje.

„Godine 1687. ramski gvardijan *Stjepan Matić* zatražio je od sinjskog providura *Mate kapetana* da spasi ramske redovnike i puk. Tada je Mate kapetan pozvao u Sinj Stojana Jankovića iz Kotara, *Matu Daničića* iz Primorja i *Pavla Mandušića* iz Otoke. Svaki je od njih skupio po tristo momaka te su, okupivši se u Sinju, krenuli prema Rami. Stojan Janković je zapovjedio Mati Daničiću da ide uz Neretvu pa preko *Mostarskog blata* i *Rakitna* prema samostanu u *Rami* na *Šćitu*. Pavlu Mandušiću je zapovjedio da ide uz Neretvu prema Konjicu i odatle prema samostanu na Šćitu. Stojan je krenuo prema Kupresu pa preko Uskoplja na *Mejnik* kod Uzdola i odatle prema samostanu. Tako su od turske sablje spašeni ramski franjevci sa svojim pukom koji su bili prisiljeni napustiti stoljetna ognjišta naselivši se u Trilju, Sinju, i Ravnim Kotarima. Sa sobom su ponijeli čudotvornu Gospinu sliku koja se od tada nalazi u Sinju (*Čudotvorna Sinjska Gospa*). Prema crkvenim spisima taj se događaj zbio polovicom listopada 1687. godine,[1] pa zato ne možemo prihvatiti mišljenje nekih povjesničara koji tvrde da je Stojan Janković poginuo 23. kolovoza 1687. pri napadu na Duvno, jer je Janković ponovno provalio u srednju Bosnu 1695. godine i dopro sve do Uskoplja, ali je u sukobu s Turcima, koji su mu se žestoko oduprli, poginuo. Pjesma o tome četovanju i pogibiji Stojana Jankovića pjeva o tome kako je Stojan poginuo upravo na Duvnu.“[46]

[45]Aralica, 1987, 108-116.
[46] Dragić, Marko, *Od Kozigrada do Zvonigrada,* Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar - Zagreb 2001. str. 144.-145.

4.2.12. Hajduci u romanu

U romanu se spominje i predaja o trojici hajduka koju Zenu kroz pjesmu donosi Čudovište s lutnjom, lik o kojem će više biti rečeno u sljedećem poglavlju rada. Njegova pjesma govori o hajducima Muciću, Skuji i Suvaru kojima su na spavanju odsječene glave te na kopljima odnešene u Omiš te im poručio da što im sila vrijedi – opako živjeli, opako i završili.

Tako su rekli, a kako su rekli, tako je on opjevao. Po svem je svijetu smutnja, nesklad je na sve strane. Bogzna kamo je pokoj otišao, zna se samo da ga više nema. Zemljom hodaju dobri ljudi mlake pameti. Kad ih metnu u hladovinu, oni misle da su sklonjeni sa sunca. Dva su se susjeda posvađala, potukla i jedan drugoga ubila. Za njih se jedino može reći da jedan drugomu nisu ništa dužni ostali. Svi ostali umiru kao dužnici svojim ubojicama.[47]

4.2.13. Vučković i lopovi te biseri iz njegovih knjiga

Sljedeća predaja ima elemente legende i vezuje se ponovno uz fra Pavla Vučkovića, čovjeka ogromnih intelektualnih sposobnosti zbog čega je bio hvaljen i štovan među svojim narodom te kojem su oni povjerili svoje živote pristavši na veliku seobu. Također, ta predaja ima jasan didaktički karakter te se njome želi poručiti da se narod okane svoje gramzivosti i grabeža koji su u njemu duboko pustili korijenje.[48] Čobani koji su čuvali ovce dobijali bi na povjerenje i ovce svojih susjeda, no susjedi su uvijek bili spremni na to da se pokoja ovca strmoglavi s hridina Vrana, izgubi ili da ju zakolje vuk pa je vlasnicima gubitak jedne ili dviju ovaca dolazio kao ujam. Ipak, dogodi li se da se zagubi više ovaca, nastajali bi mnoge svađe. Čobani koji su vodili svoje ovce kraj Blidinjeg jezera odluče jednu ispeći, naravno, ne svoju. Dok je jedan vrtio ražanj, drugi je donosio nove cjepanice.

Odjednom, a da psi nisu ni zalajali, kraj vatre se nađe Pavao Vučković, kršan, lijep kao jabuka. Veli:

-Dobra sreća junaci! Što radite

[47]Aralica, 1987, 129.
[48] Nikola Sunara, *Motivski svijet povijesnih predaja u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice,* Bosna franciscana : časopis Franjevačke teologije Sarajevo, XXIII, 42, 2012, 6.

-Dodijala nam, oče, mliječna hrana; pa da promijenimo; zaklasmo ovcu. Malo mesa kao od želje.

-Dobro je ako je vaša. Ali ako je ukradena?

- Nije ukradena.

-Sutra ću ja vidjeti je li vaša ili je od onih koji su vam povjerili svoje ovce na čuvanje.
-Kako?
-Sutra, kad grane sunce, svaka će kradljivčeva ovca imati suze u očima i curkom će joj curiti niz obraze.

Vučković je otišao, sutradan se nije vratio, a čobani su s velikim uzbuđenjem otišli u tor da vide je li se proročanstvo ispunilo. Svaka od njihovih ovaca gledala je u sunce sa suzom u očima zbog lopovluka svog pastira, a oni su odmah iduće nedjelje otišli na ispovijed. Vučković im je grijeh oprostio, a taj slučaj je obilato iskoristio u propovijedi govoreći kako nerazumna živina plače zbog ljudskog bezakonja, a ljudi, s dušom i razumom ostaju kamena srca.[49]

Na sličan način Vučković se ponio i u predaji u kojoj se dogodila slična situacija, gdje su Anica Beško i njen djever Bare bili pokradeni. Bare je svoj novac kojeg je štedio za gradnju nove kuće sakrivao po rupama u kućnom zidu, a kako ih je bilo mnogo, mogao ga je stalno premještati. Ipak, netko je otkrio pravu rupu i odnio novac, a Bare i Anica su se u očaju obratili Vučkoviću te ga zamolili da s oltara potove kradljivca da im vrati novac.

Vučković zapali svijeće, nešto pročita iz Svetog pisma i reče djeveru i nevjesti:
-Pođite vi sada kući, ja mislim da će se novci naći.

-A zašto, oče, ne prokuneš lupeža? – reče Bare.

-Čovječe, to bi bio velik grijeh prije nego ga pozovnemo da se pokaje. Ako ja zapalim ove dvije svijeće, ukrstim ih i okrenem plamen nadolje, onomu će što je novac ukrao uskoro komadi mesa od tijela otpadati. Ne treba kleti, pođite vi kući, pa ako za tjedan dana, a najdalje za petnaest, ne nađete novac, dođite, i ja ću lopova prokleti. Kad sam to hoće, neka mu se tijelo raspadne kao gnjili panj.

[49] Aralica, 1987, 134-136

Kad su se Bare i Anica povratili kući, pitali su ih susjedi i ukućani što je rekao Vučković. Odgovoriše da kletva čeka kradljivca.

U kolovozu, kad je bilo vrijeme kosidbe, a sve okolo sušno, iz planine je stigla vuna. No, pranje vune moglo je čekati, a travu je trebalo pokositi odmah. Bez obzira na to, Anica je navalila da odu prati Vunu na izvore Rame i tamo u krpi našla nešto zamotano u krpu – bio je to novac kojeg je Bari ukrao nepoznati lopov.[50] Strah od kletve i danas je prisutan među ljudima, a teško je iti opisati koliko je to strašilo ljude nekoliko stotina unatrag. I to nije mogla biti kletva nekoga zgubidana po putu, već kletva Pavla Vučkovića, autoriteta čija se riječ bespogovorno slušala pa je lopov je sigurno osjetio olakšanje saznavši gdje će biti Anica i Bare da im tu ostavi novac.

Vučkovićeve knjige pune su raznih bisera, a Aralica je u romanu izdvojio dva. On tvrdi da čovjek svoj život ne mora staviti pred izbor ili da živi slobodan, ili da se pobuni, jer onaj koji se pokušava izdignuti kako bi živio nesputan uz sav mogući rizik da časno padne – najčešće i padne. Usporedio je to s ljubicom u rano proljeće, dok je zemlja još pod snijegom, za koju bi bilo lijepo da ima moć da se odvoji od zemlje, pojača sunčevu toplinu i njome okopni snjegove, a oštre vjetrove pretvori u lagane povjetarce. Ali, ona to ne može, jer ne treba ni govoriti što bi se dogodilo kad bi pobjegla iz svog staništa. Zato je bolje da stoji tu gdje jest, iako je možda kukavički, i bude lijepa i mirisna sebi i svojoj uskoj okolini, jer će tako svijetu dati više ljepote nego da bude smiona.[51] Druga je priča vezana uz psa koji je odlučio otići u svijet jer se tamo bolje živi. Vidio je puno svijeta, ali vratio se sav olinjao i natučenih rebara te su ga pitali zašto se vratio.

-Gdje god sam bio, život je pasji kao i ovdje – reče pas. –Ovdje je ipak bolje: tamo ti ni zarežati ne dopuštaju, a ovdje možeš lajati koliko ti drago.

Ne tiče me se ni koja je to zemlja psu domovina u kojoj lajati dopuštaju, ni koje su to zemlje gdje se pasji živi sa zatvorenom gubicom, premda je usmenim pripovjedačima ove šale upravo to od prvenstvenog značenja, mene ova priča privlači neskrivenom porukom da je život, koji je posvuda pasji, podnošljiviji i ljepši kad se živi s ustima punim laveža na patnju koju nam nanose drugi, mi sami sebi i sudbina što smo se morali roditi.[52]

[50] Aralica, 1987, 136-138
[51] Aralica, 1987, 145-146.
[52] Isto, 146

4.2.14. Stradanja ramskoga samostana i fratara u njemu

Nakon predaja vezanih uz Pavla Vučkovića okrenut ćemo se dokumentiranim povijesnim događajima od krucijalne važnosti za povijest ramskoga kraja, a i šire.Ramski samostan zapaljen je najmanje četiri puta, moguće je i da je gorio i bio obnavljan i ranije, što možda nije dokumentirano, a više je puta i opljačkan. U romanu se spominje pet paljenja samostana, no ni sam pisac nije konkretno opisao svih pet, već samo četiri, što ću elaborirati kasnije. Svaka od tih tragedija uz sebe veže posebnu priču, a u nastavku ovog dijela rada iznijet ću neke povijesne činjenice te pokazati kako je to na papir stavio Aralica.

Prvo poznato paljenje seže u daleku tisuću pet stotina pedeset sedmu godinu, a ostala četiri novijeg su datuma. Je li bilo koje prije toga, ne zna se, a ni za ovo se ne bi znalo da nije ploče u desnom kutu poda ispod oltarskog uzvišenja na kojoj piše Iam iustificati in coelis, quam uis corpora iacent in teris (već su blaženi na nebesima, iako im tijela leže u zemlji), *pod kojom u zajedničkoj raki leže njih šestorica, jedan bezimen i ostalih pet s imenima. Njih bi raznijeli vjetrovi kud i pepeo s prvog zgarišta, da se svake godine dvadeset i prvog travnja u misi ne spominju ramski mučenici Luka iz Broćna, Lavoslav iz Vrljike, Luka iz Duvna, Marko iz Tihaljine i Petar iz Rame. A pobio ih je, porobio i popalio Ilhamija, razbojnički četovođa, koji je skupio četu od samih ratnih bjegunaca, što je i sam bio, i koji se prozvao nadahnutim kad je u glibu kod Novog Zrinja, gdje se tada ratovalo, došao na misao da može bolje živjeti za takve napore ako se prebaci u šume Raduše i Vrana i stane ubijati i paliti za svoj račun. Posljedica je Ilhamijina nadahnuća, kako na ploči piše, da su taj jedan nepoznati i pet s imenom sada na nebu, već pred Bogom opravdani za sve grijehe, iako im grešno tijelo leži u zemlji.*[53]

Aralica je ovdje do u tančine opisao što se tog 21. travnja 1557. zapravo dogodilo. Ploča u desnom kutu poda koju spominje pronađena je 1856. za vrijeme prekapanja ruševina stare crkve i samostana, a sva imena i sela ramskih mučenika spomenutih u ovom citatu su povijesno dokumentirana.[54] Jedino što se ne može sa sigurnošću reći je to je li Turke vodio neki Ilhamija, za kojeg ćemo pretpostaviti da je fiktivni lik ili u krajnju ruku lik čije je ime preživjelo

[53] Aralica, 1987, 148.
[54] Marko Dragić, *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*. Mala nakladna kuća Sv. Jure, Baška Voda, 1999, 58.

zahvaljujući usmenoj predaji. U svakom slučaju, ono što je sigurno je to da su samostan zapalili turski razbojnici.

Uslijedilo je duže razdoblje mira, gotovo sto godina. Godine 1653. tada dvadeset četverogodišnji Ilija Smiljanić prodro je do Glamoča te je tamo sve živo pobio i popalio. U Rami su se tada pojavile izbjeglice, a begovi Kopčići dali su im mjesto gdje će živjeti. Kroz kratko vrijeme ponovno se pojavio *neki* Balaban (nedvojbeno to nije onaj isti sarajevski kojeg je ubio Vučkovićev otac) te uvjerio bjegunce da imaju pravo napasti samostan i tako namiriti štetu. Smatrao je da se ima pravo osvetiti se na nedužnima, jer staro pravilo kaže da ljudi trebaju odgovarati za zločine svojih sunarodnjake, gdje god i kad god oni bili počinjeni.

Navalili su u podne za vrijeme ručka. Fratri su ih vidjeli gdje dolaze i pobjegli. Ubijena su samo tri starca koja se nisu ni pomakla s mjesta. Osvajači su tu prezimili. A kad su otišli, ostalo je za njima nešto dasaka i balvana, mnogo obijena kreča i raskopane gline. Dosta da se zida iznova. Kuću lako podigneš dokle god imaš gdje.[55].

Za 1653. godinu, uz koju ćemo vezati drugo paljenje, izvori su različiti. Trojica su starih fratara zasigurno ubijena, ali paljenje se može dovesti u pitanje. Iz citata se između redaka da iščitati da samostan nije zapaljen, jer su osvajači tu prezimili, a i sačuvane su neke daske i balvani, što bi relativno teško uspjelo ostati netaknuto ako je već postojala mogućnost da se samostan bez problema mogao do temelja spaliti iznutra. Također, neki izvori kad spominju godine paljenja samostana ne uvrštavaju tu 1653. godinu te je vezuju samo uz ubojstvo fratara. No, novija literatura, točnije autor Marko Dragiću svom radu koristi podatke fra Mate Topića iz 2005. koji tvrdi da je samostan i tada bio spaljen.[56]

Sljedeća kobna godina vezana za ramski samostan bila je 1663. kada je ubodom noža pao još jedan ramski mučenik. Augustin Burilović, ili kako ga Aralica naziva, razvratni svekar napravio je dijete ženi svog nejakog sina koji je uskoro preminuo pa je bio djed i otac u istom, u čemu i jest bio najveći problem, jer se time ponosio. Ramski gvardijan Bernardin Golijaš to nikako nije mogao odobriti, a makarski biskup Josip Delinić pozvao je Burilovića na pokornost. On to nije prihvatio, skupio je svjedoke te se poturčio i počeo žestoko slaviti i rasipati novac na hranu, piće i svirače, što je trajalo danima. Trideset godina već nitko nije prešao na islam i to je bio trenutak kojeg se moralo razglasiti. U pijanom stanju Burilović je vikao da će poturčiti Golijaš, a ako ne, onda da će ga ubiti.

[55] Aralica, 1987, 148-149
[56] Dragić, 2016, 157.

Fratri su od prvog dana znali da Burilović terevenči, vidjeli su ga kad je prošao iz Podbora za Kopčiće, osjetili da sve može jer je kamenjem razbijao prozore zovući ukućane da se poturče. Spremali su se da ga dočekaju u goste. Vrata su zamandalili balvanima, a kapke na prozorima vezali užadima. Burilović nije došao ni krišom ni po mraku, došao je usred dana, uz glazbu, i Golijaš je imao kad spremiti svoju obranu. Očekivao je bar desetak ljudi, viku i pucnjavu, a došla je samo ta budala. Pa ni on ne larma, skrušeno zove Bernardina da iziđe na dvorišna vrata, ne mora mu otvoriti, neka samo prisloni uho uz dasku, ima mu nešto važno prišapnuti. Golijaš se nećkao povjerovati ovom raspusniku. Siđe u dvorište, prisloni uho na vrata i reče:

-Ajde, govori što imaš reći!

Uho je Golijaš prislonio na sastav dviju dasaka, koje nisu dobro sljubljene ni kad su vrata pravljena. A sad, kad se drvo osušilo, zinuo je procjep, pa se Golijaš kroz njeg vidio od uha do sandala. Dok mu je šaptao bezočne riječi, kako ga je snaha zanijela rajskom mahovinom od koje se ne može odlijepiti, izvukao je nož i kroz rascijep među daskama sjurio ga Golijašu u slabine.[57]

Taj se događaj zbio točno 21. studenog, ubojica je uistinu bio Burilović te je gvardijan ubijen nožem kroz procijep u vratima. Burilović je po Aralici dobio presudu da mu se odsijeku obje ruke, a kako je volio piti, od tada bi zagrabio čašu zubima, nosio je naokolo i s vremena na vrijeme naginjao.

Samo četiri godine kasnije, 1667., došlo je do nove epizode koja je od svih završila najmanje tragično. Petnaestogodišnji Ivanko Džepina vješao se po vrbi učenog Hasana Kafija za koju se govorilo da je ljekovita. Avdan Berzadagić, vojnik koji je u četi Mehmeda Atlagića izgubio ruku želio se za to osvetiti te je huškao druge ljude da se za to osvete. Uzalud je LutvoHadžibegović, za kojeg je prethodno rečeno da je miroljubiv lik te ujedno i simbol mirnog suživota dviju vjera pokušao smiriti vatru, jer to nije bilo namjerno i jer će na proljeće niknuti nove mladice. Nitko ga nije htio poslušati, Lutvi je razbijen prozor, malom Ivanku je netko odrezao pola uha te je to bio samo uvod u ono što je uslijedilo. *Noć je bila bez mjeseca, jesenska i oblačna, a ljudi, što su sa svih strana prilazili i preko ograde u dvorište ubacivali naviljke slame, na glave su navukli kukuljice iz kojih su virile samo oči. Čim su snopovi slame poletjeli u dvorište, fratri su grabili što se dalo nositi i s tim pobjegli preko plotova. Nitko ih nije sprečavao u bijegu, nitko nije trčao za njima, nisu na njih ni pažnju obraćali, ostali fratri ili*

[57] Aralica, 1987, 152-153.

pobjegli, palikuće rade svoje i završit će što su započeli. Onda su zakukuljeni ljudi zapalili voštanice i na njihovu plamenu užigali treščice luči. Kad su ih zavitlali prema slami, nalikovale su na ivanjske krijesnice i rojeve iskrica. Lijepo ih je bilo vidjeti kako u luku lete i uskaču u dvorište, sve dok tamo nije planula vatra zasmrdjelo i osvijetlilo sve oko sebe jače nego ijedno svjetlo do tada. Ako je i bio gdjegod izvor takve svjetlosti, nije bilo noći i strahova da u njima njegovo blještavilo dođ do izražaja. Od slame, suhih dasaka, balvana, šindre i koječega drugog što se tu godinama nanijelo, vatra je bila tako velika da se uz nju vidjela i oborena vrba šejha Hasana Kafija i zavoj na uhu Ivanka Džepine.[58]

Istaknut ću još jedan dijalog u kojem do izražaja dolaze Lutvine osobine, a što će biti povezano s predajom o momku kršćaninu koji je umro od kuge o kojoj ću govoriti prije zadnjeg paljenja samostana. Sudac je krenuo izricati presudu zbog onoga što se dogodilo:

-Ti ćeš, Matiću, onu vrbu Kopčićima masno platiti. Još ću promisliti za koliko da te oderem. Htio ti ili ne htio, tvoj je čoban kriv što drvo više ne stoji nauzgor. I da si iz starog korijena uzgojio novo drvo! A onu trojicu što su ovo zapalili ja ću srediti. Dosta mi je Trehina i Berzadagićeva zajebavanja. A onom pijanom snahojepcu ovoga ću puta odsjeći sve što mu strši iz trupa.

-Nemoj, kadija, pobou – reče Lutvo. –Učiniš li to, svake će noći negdje kukurijeknuti crveni pijetao i poteći krv. I jedna će i druga strana zagaziti u bezakonje. Nego, ti mene poslušaj: propitaj se, istražuj, saslušavaj, ionako nikad nećeš doznati tko ovo uradi. Noć pojela pa neka tako i ostane! To će zajaziti raspirene strasti. A fratrima dopusti da u šumi besplatno sijeku drva. Pomalo, sagradit će nove kuće. A za vrbu ih ne deri suviše krvavo, već su dosta platili.

- Sve što kažeš – reče kadija –budalasto je. Ali ću te poslušati. Da se budale smire, više vrijedi jedna pametna budalaština nego stotinu mudrosti.[59]

Kod ovog paljenja diskutabilna je godina, čak se pouzdano ne zna ni tko je 1667. bio gvardijan samostana. Izgorjelo je, kako Marković zapisuje, „tri stotine misničkih odora, među kojima je jedna bila od suhoga zlata, kano da si je salio, mogaše sama sebi stati uzgora, i misniku bi na glavu skočila kad bi na oltaru poklekao“. Pravi razlozi za ovu paljevinu nisu poznati,[60]

[58] Aralica, 1987, 154-157.
[59] Aralica, 1987, 158.
[60] Dragić, 2017, 157.

tako da se ova epizoda koja je poviše navedena pripisuje isključivo Araličinoj mašti. Neki izvori govore da je požar bio 1670., no ta teza je lako oboriva jer fra Jeronim Vladić piše o tome da se pokrajinsko starješinstvo već okupljalo u samostanu dvije-tri godine kasnije,[61] a teško je vjerovati da je samostan u potpunosti obnovljen za tako malo vremena.

Za četvrto paljenje samostana ne postoje nikakve dvojbe, točno se zna tko, kako i kada. Počinitelji su ovaj put bili pravoslavci s Vukovskoga i Ravnoga kod Kupresa, a to se dogodilo 15. listopada 1682.[62] Taj događaj iz današnje perspektive može graničiti s najobičnijom pričom, no u to je doba na graničnim područjima postojala vjerska nesnošljivost u ogromnoj mjeri te se kubura potezala lagano kao upaljač pa je ono što se dogodilo moglo biti razumljivo. Dosadašnji paleži bili su logični, jedni su palili, a drugi kasnije gradili i obnavljali, no zadnja su dva paleža bila posebna.

Završne radove na crkvi predvodio je pravoslavac Lazar Golić, zatvoren i nepredvidljiv čovjek. Majstori su radili u samo nekoliko ljetnih mjeseci, a kako su često bile svetkovine koje se nisu poklapale s onima kod katolika, dobar dio tog radnog vremena bio bi izgubljen. Bez obzira na to, gvardijan Stjepan Matić poštivao je sve svetkovine pravoslavnih radnika, ali svi iz njegove obitelji bili takvi. Samostanski kuhar Ivan Čveljo isticao se krajnjom vjerskom nesnošljivošću, mrzio je kad pravoslavcima morao kuhati posna jela. Lazar se Matiću požalio da sumnja kako mu kuhar ukapava loj u posno jelo, našto je Matić zaprijetio kuharu te smirio radnike.

Golić je rekao:

-Oče, vjerujem ti, ali ako vidim da mi post masti, bit će svašta.

Kad je u srijedu petnaestog listopada, na veliki post, u zdjelici kupusove čorbe našao komadić kosti od svinjskog rebarca, ispljunuo je zalogaj, zabio kažiprst u grlo i povratio. Pogledao je prema kuhinji. Učini mu se da ga je Čveljo sve vrijeme promatrao iza prozorskog stakla. A, tako! Bez riječi je radio sve do večeri i bez večere otišao na spavanje u potkrovlje.
Od potkrovlja je, nešto iza ponoći, i počelo. Suho jelovo drvo, svježa smola i sve što se gradilo dvanaest godina do zore će biti dim i pepeo. Noć je bila tiha, plamen je sukljao visoko uvis, kao plamen goleme svijeće. Od tog se plamena rasvijetlila ramska kotlina kao na dobroj mjesečini.

[61] https://prozor-rama.org/o-opcini/nacionalni-spomenici/franjevacki-samostan-i-crkva-uznesenja-blazene-djevice-marije
[62] Dragić, 2017, 154.

Vidjeli su se bregovi i doline, na njima sela, voćnjaci i oranice, čak se vidio i udaljeni Crnac i na njemu već porasla vrba.[63]

Uskoro su započeli radovi na obnovi samostana. Matić je uspio posuditi novac od nekog bega iz sela Kasapovića uz garanciju Mehmeda Atlagića da će novac biti vraćen. Ovaj put gradilo se od kamena da bi se spriječile ponovne velike štete, a posljednje što je sagrađeno bio je mali tornjić te improvizirana zvona. Zvonilo se samo jedan dan.

Već sutradan prestali su sa zvonjavom. Morali su. Tekao je listopad, pale su prve slane. Prošlo je dovoljno vremena da dođu i vijesti s bojišta i očevici onoga što se dogodilo pod Bečom dvanaestog dana u mjesecu, kad rujevina pocrveni pa se onima u dolini pričinja da šume i planine krvare. Te je večeri Jan Sobieski porazio Kara Mustafinu vojsku.[64]

Sultan Mehmed IV. najavio je veliku ofenzivu u vidu napada na Beč. Mobilizirao je ogromnu vojsku, obećavao im kako će im se to kasnije višestruko vratiti pa su ljudi motivirali time prodavali sve što su imali kako bi se što bolje opremili za vojsku. Jednog od tih „nesretnika“ u romanu možemo vidjeti u liku Bajre Kopčića koji je ostao bez svega, a kasnije mu je svatko bio kriv te je pokušao kako god zna vratiti svoj imetak, ali bezuspješno. Turci su opsjeli Beč te ga udarali sa stotinama topova, a nadali su se kako će im tijekom te opsade pomoći i glad te bolesti unutar Beča. Dogodilo se upravo suprotno, poljski vojskovođa Jan Sobjeski stigao je u pomoć te razbio Turke. Ta bitka bila je prekretnica, uskoro je oslobođena i Ugarska, tako da se može govoriti o najvećoj pobjedi kršćana u povijesti. U svemu je priliku vidjela i Mletačka Republika koja se pridružila svetoj ligi, a ono što je njih zanimalo bilo je ponajprije šire dalmatinsko pa su počeli financirati vojne postrojbe Hrvata katolika. To je za narod na tom području, među kojima je i ramsko stanovništvo, značilo da se nalaze između dvije opasne vatre. Ona kršćanska bila je manje vrela upravo zbog vjerskih razloga te se stanovništvo toga kraja nastojalo spasiti turskih zuluma, koji su se nakon tog poraza dešavali u ogromnom broju.

Ipak, teško je u svemu tome bilo ne biti čovjek, pogotovo za neku osobu koja je moralna vertikala kao što je bio fra Stjepan Matić. Nakon poraza Kara Mustafe, zvona više nikako nisu zvonila. Razlog je bio taj što se ta zvonjava sačuvala za neku opasnu situaciju. Kad je Smoljan dolazio s vojskom, Vučković se čudio zašto Matić zvoni kad nije bio dogovor da ga se zvonima dočekuje. Postojao je drugi dogovor, Matića i Lutve, kada je Lutvu gvardijan upozorio da su

[63] Aralica, 1987, 159-160.
[64] Isto, 162-164.

nemirna vremena te kad čuje zvona da bježi glavom bez obzira.[65] Tu dolazimo o prethodno spomenutoj predaji o kugi, koju je Nikola Lašvanin vezao uz 1690. godinu, dakle tri godine nakon velike seobe, te uz Arslan-bega Kopčića[66], dok u romanu ta uloga pripada upravo Lutvi Hadžibegoviću. Arslan-beg, odnosno Lutvo, imao je na duši jednu oporuku. Njegov momak kršćanin umro je od kuge te je još za života poželio da bude zakopan u kršćanskom groblju, s kamenim križem i da plati misu za njega. Želja je bila ispunjena te tako musliman kršćaninu nije ni na jedan način ostao dužan.

Pa, uvjeravao je Matić zaprepaštenog Vučkovića, ako su ove tahtesaljevene da samo jednom zazvone i tom jedinom zvonjavom u isti mah pozdrave Smiljanićev dolazak i jave Lutvi kako je od njega Matić naučio da čovjek, kad se rastaje sa čovjekom, ne smije ostati dužnik, onda su te tahte imale više razloga da budu napravljene od onih koje su pedeset godina zvonile ne šaljući nikomu ni pozdrav ni zahvalnost.[67]

4.2.15. Ramski gvardijan fra Stjepan Matić

Lik fra Stjepana Matića skrojen je na način da se Aralica koristio životopisom dvojice poznatih franjevaca. Prvi je, naravno, pravi Stjepan Matić, dok je drugi Lovro Šitović, čiji je životopis iskorišten za Matićevo podrijetlo i djetinjstvo. Njegovo ime po rođenju bilo je Hasan, a isto se tako navodi u romanu. Otac mu se, prema romanu zvao Halil, i to nakon što se prisilno poturčio jer su ga kao najmlađe muško dijete kao danak u krvi odveli u vojnike. Imao je veliku karijeru, postao je drniški martoloz-baša, ali su ga kasnije zarobili vojnici šibenskog harambaše DujmaOmeljića. Dujam Omeljić je povijesna ličnost, ali on nije bio taj koji je zarobio oca Hasana Šitovića, već se radilo o vrgoračkom harambaši Šimunu Talajiću Deliji.[68] Kako otkupninu za Halila nitko nije htio platiti, harambaša je kao jamčevinu da će se novac jednog dana isplatiti uzeo malog Hasana. Harambaša ga je odgajao kao da je njegov te je Hasan upoznao katoličku vjeru. Nakon što je dug namiren i Hasan vraćen kući, pobjegao je iste večeri nakon što mu je otac sahranjen te pokucao na vrata Dujma Omeljića, odnosno Delije, a tamo su ga odmah pokrstili.

[65] Aralica, 1987, 167.
[66] Dragić, 2008, 392.
[67] Aralica, 1987, 168.
[68] http://www.bhmagazin.com/videos/kultura/ljubu%C5%A1ak-hasan,-zatim-stipan-pa-fra-lovro-ljubu%C5%A1ak-2.html

Stjepan Matić bio je glavni akter zadnjeg paljenja samostana. I ovaj put samostan je spalio onaj tko ga je gradio, ali ovaj put to nisu bili radnici, nego sam gvardijan samostana, već pomalo pomućenog uma. No, to što je Matić počeo gubiti razum pritisnut time što mora otrovati ujaka Mehmeda Atlagića, kao i zbog toga što je prema nekim autorima od žalosti poludio nakon što je vidio ostavljenu crkvu možebitno nije utjecalo na paljenje, jer njegov je potez u situaciji koja se dogodila opravdan. Trebalo je pokrenuti seobu u Cetinsku krajinu, a samostan nikako nije smio ostati netaknut. Turci bi ga takvoga mogli naknadno iskoristiti i kao mjesto za boravak i kao utvrdu, a mogli su ga i obeščastiti prenamjenjujući ga u džamiju. Ono što je bilo najvažnije bilo je psihološke prirode, trebalo je spaliti sve za sobom kako se narod u sred puta ne bi poželio vratiti, jer paljenjem svega iza sebe ne bi se više imao gdje vratiti. Ovako, svi su bili primorani izdržati seobu do kraja jer su znali da više nema natrag, već da samo treba ići naprijed. Sa sobom su ponijeli Gospinu sliku, ali legenda o toj slici bit će posebno analizirana u zasebnom poglavlju. Bilo je to 18. listopada, na dan svetog Luke evanđelista, a iz njegove dugačke i nadasve inspirativne propovijedi koju je održao narodu uoči polaska izdvojit ću njen najbolji dio:

O, moj ljubljeni narode! Što su sva tvoja poniženja u usporedbi s poniženjem što ga je u čas svoga rođenja doživljava Sin Božji! Što je siromaštvo, glad, bosotinja i golotinja, što su progoni vlasti, tamnice, utjerivanje dažbina, nenavidnost koja nas kao zmija vreba, što su svakodnevne pljuske bezdušnih ljudi, što je skupoća i besparica od koje predahnuti ne možete, što je sve to prema nevoljama što ih je sveta Obitelj morala te noći pretrpjeti u betlehemskoj štalici. Od njih se učite trpjeti.[69]

Ne, ljubljeni moji, nema za nas drugog puta nego da se pokorno odazovemo kad nas Augusti pozivaju na popis i glavarinu. Dođi u svoj Betlehem, reci koji si i plati? Niti za nas ima prenoćišta u javnim gostinjcima, u bijelim sobama i čistoj postelji, za nas je štalica, ležaj na hrpi slame podno magarećih nogu, da tu noćivamo i danjivamo, da se tu rađamo i umiremo.[70]

O paljenju ramskoga samostana spjevana je pjesma:

RAMSKI GVARDIJAN PALI SVOJU CRKVU

Procvilio Matić gvardijane

[69] Aralica, 1987, 211.
[70] Isto, 212.

A u Rami, u bijeloj crkvi,
Pa od zemlje na noge skočio,
Pa dohvati divit i kalema
I ćageta knjige nekićene,
Pa on kiti sitnu knjigu b'jelu.
U knjizi je fratre besjedio:
»Eto knjige, sinjski providure,
Po imenu Mato kapetane!
Ali ne znaš, al ne haješ za nas?
Što durasmo, više ne možemo
Od prokletih Turak' Prozorana
I onoga bega Hađalića.
Kad nam beže b'jeloj crkvi siđe,
Dobre konje u crkvu uvodi,
Za otare dobre konje veže,
Paramentom konje pokrivaju,
Iz kaleža rujno vino piju,
Koležnjacim' brke istiraju.
Kad nam beže već iz crkve pođe,
Valja bega dobro darivati:
Uz bega je dvanaest momaka,
Svakom valja po žut dukat dati,
Ali-begu trideset cekina.
Kad nam beže crkvi ne dolazi,
Onda šalje dvije sluge svoje,
Dvije sluge, četiri čuture,
Valja njiha, brate, nal'jevati
Dvije vina, a dvije rakije.
Ne bi tkalja natkala marama,
Ni Primorje vina nanijelo,
Ni Makarska žežene rakije
Ni Venedig nakovo cekina!«
Pa kad fratre knjigu nakitio,
On pod knjigu knjigonošu nađe,

Pa je šalje k Sinju bijelome.
A kad knjiga b'jelu Sinju siđe,
A na ruke Mati providuru,
A kad Mate knjigu razgledao,
Pa vidio, što mu knjiga kaže,
Tad se Mate vrlo okazio (?),
Te prol'jeva suze niz obraze,
Pa nakiti jednu knjigu b'jelu
Na Kotare Janković Stojanu:
»Brže, Stojo, k Sinju bijelomu!«
Pa nakiti drugu knjigu b'jelu,
Ka Primorju Daničiću Mati:
»Brže, Mato, k Sinju bijelomu!«
Pa nakiti treću knjigu b'jelu
Ka Otoci Mandušiću Pavlu:
»Brže, Pavle, k Sinju bijelomu!«
Pa dozivlje slugu Tratomira:
»Hajde, slugo, pojaši vrančića!«
Dodade mu tri knjige bijele:
»Nosi knjige ka Kotaru b'jelu,
A dok dođeš do Kotara b'jela
A do kule Janković Stojama,
Odmah Stoju ispod kule vikni,
Nemoj dobra odjašit vrančića,
Već mu podaj sitnu knjigu b'jelu,
Pa odatle odvrati vrančića,
Goni vranca ka Primorju b'jelu
A do kule Mate Daničića.
»Mate, brate!« ispod kule vikni
1 tu knjigu sitnu njemu podaj!
Ni tud nemoj vranca odjašiti,
Već ga goni ka Otoci b'jeloj
A do kule Mandušića Pavla.
»Pavle, sine!« ispod kule vikni,

Pa mu podaj sitnu knjigu b'jelu.
Ni tud nemoj odjašit vrančića,
Veće hajde k Sinju bijelome!«
Istom sluga k Sinju bijelomu,
Al eto ti Janković Stojana
Na putalju dobru konju svome,
A za njime sluga na malinu.
Doklem Stojo odjaši putalja,
Sluga voda do dva dobra konja.
U ta doba Daničiću Mate,
A za njime sluga na vrančiću.
Mato pade u mermer-avliju,
Dobra konja odjaši halata,
Sluga voda oba dobra konja,
Ode Mato na bijelu kulu.
U ta doba Mandušiću Pavle
Na đogatu dobru konjit svomu,
A za njime sluga na doratu.
Sjaši Pavle dobra đogu svoga,
Sluga voda oba dobra konja,
Ode Pavle na bojali-kulu
Trojica se sastali srdara,
Pa sjednuvši, hladno piju vino,
Među njima providure Mato.
Providur je njima besjedio:
»Tri srdara, tri sokola siva!«
Pa im dade sitnu knjigu b'jelu;
Najpri dade Janković Stojanu,
Pa je Stojan knjigu razgledao,
Pa je dade Mandušiću Pavlu.
I Pavle je knjigu razvidio,
Pa je dade sinjskom providuru.
Providur je njima besjedio:
»Tri srdara, tri sokola siva,

Ja što ćemo mi od ramske crkve?«
Onda reče Janković Stojane:
»Što god rečeš, da te poslušamo!«
Njemu veli sinjski providure:
»Hajde, Stojko, ka Kotaru b'jelu,
Skupi, sine, trista Kotarana,
Povedi ih k Sinju bijelomu!
A ti, brate, Daničiću Mato,
Hajde, brate, ka Primorju b'jelu,
Povedi mi trista Primoraca!
A ti, brate, Mandušiću Pavle,
Hajde, brate, ka Otoci b'jeloj,
Skupi, brate, trista Otočana,
Povedi ih k Sinju bijelomu!«
Pa otolem odoše srdari,
Svaki ode svom bijelom dvoru,
Svaki skupi po trista junaka,
Svedoše ih k Sinju bijelomu.
Providur je do trista skupio,
To je, brate, dvanaest stotina,
Sve momaka, djece neženjene,
Komu nije žao poginuti,
I komu je kuća kabanica,
Duga šara i otac i majka.
Dvije breše bratac i sestrica,
Sva rodbina u tankih fišecih.
Onda veli Mato providure:
»Ej, Stojane, sve moje uzdanje!
Što ćemo mi od života svoga?
Tko će sada biti četobaša?«
Onda reče Janković Stojane:
»Što god rečeš, da te poslušamo.«
Njemu veli Mato providure:
»Ej, Stojane, moja v'jerna slugo,

Hajde, sine, k Rami plemenitoj,
Uzmi, sine, Četu silovitu,
Eto, sine, možeš i bez mene.«
A kad Stojan r'ječi razumio,
Providura poljubi u ruke,
I on uze vojsku silovitu,
I on pojde u Ramu bijelu.
Uze vojsku i ode pred njima.
I dojdoše na Prolog planinu,
Na Prologu konak učinili,
A ujutru dobro uranili,
Uranili i Boga molili.
Onda reče Janković Stojane:
»Dva srdara, do dva pobratima!
Sramota je nami k Rami sići
Jal' bez rane, jal' bez mrtve glave,
Već, čuješ li, Daničiću Mato,
Hajde, sine, uz vodu Neretvu,
Robi, sine, sela oko vode,
Robi, sine, s obadvije strane!
Hajde, sine u Rakitno ravno,
I Rakitno radi porobiti
Sve do kule Idriš-kapetana,
Al ne iđi ka Mostaru b'jelu,
Već ti hajde k Rami plemenitoj,
Odmah hajde k crkvi manastiru!
A ti, brate, Mandušiću Pavle,
Hajde, brate, uz malu Neretvu,
Robi sela s obadvije strane
Do Konjica, malene kasabe!
Radi, sine, Konjic porobiti,
Pa s' otale natrag povratiti
Do bijele kule Repovačke,
Radi, sine, kulu porobiti;

Otle dođi k crkvi manastiru,
A ja idem ka kršnu Kupresu,
Radit hoću Kupres porobiti,
Roblje svesti i pl'jeno stjerati,
Sići hoću Skoplju širokome,
Ako Bog da i Gornje i Donje
I Bugojno i Veselu stražu,
Sve odžake kraj vode Vrbasa
Do proklete kule Ždralovića!
Dvaput jesam do nje dohodio
I nisam je mogo porobiti,
A sad ću je radit porobiti.
Pa eto me uz Vrbas studeni,
Na Mejnik ću četu izvoditi,
Eto mene b'jelu manastiru.«
Tu se sada društvo rastanulo:
Ode Stojan bijelu Kupresu
Te je kršni Kupres porobio,
Roblje vodi, a plijeno goni,
I on siđe Skoplju bijelome,
Pa je ravno Skoplje porobio,
Ravno Skoplje i Donje i Gornje,
I Bugojno i Veselu stražu,
Sve odžake kraj vode Vrbasa
Do proklete kule Ždralovića.
B'jelu kulu porobit ne može,
Već se vrati uz Vrbas vodicu.
Roblje robi, a plijeno goni;
Na Mejnik je četu izvodio,
I on dođe k b'jelu manastiru.
Dočeka ga Matić gvardijane.
Poljubi ga u čelo junačko:
»Ej, aferim, slugo principova!«
U ta doba Daničiću Mato,

A za njime Mandušiću Pavle,
Sretno stigli b'jelu manastiru:
Roblje vode, a plijeno gone.
Pak su tuđe noćcu prenoćili,
I sjutra su rano uranili,
I lijepu crkvu istr'jebili.
Povedoše fratre i popove,
Ponesoše Gospinu priliku,
Uz nju ide dvanaest fratara.
Od bijele odmakoše crkve.
Žao bilo Matić gvardijanu,
Zao bilo prebijele crkve,
Na crkvu se često obziraše;
Prevari se, ujede ga guja!
Natrag se je odmah povratio,
Pa zapali prebijelu crkvu.
Kako ju je fratre zapalio,
Odmah se je mamom pomamio.
Sinjani ga mladi uhvatiše,
Svezaše mu ruke naopako,
Te odoše k Sinju bijelomu,
Pjevajući, konje igrajući,
Pripucajuć sv'jetle venedike
Donesoše Gospinu priliku,
I staviše u bijelu Sinju,
I pribiva u bijelu Sinju,
Kako tada, tako i danaske.[71]

[71] Navodim prema: Dragić, Marko, *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo, 2006.
Dragić navodi: „Mih. Pavlinović, br. 57. Zapisivač spominje, da je ova pjesma (iz god. 1689.) »pravo historička«)
Hrvatske narodne pjesme, knjiga osma, *Junačke pjesme*, odio prvi/sveska peta (uskočke i hajdučke pjesme), uredio dr. Nikola Andrić, MH, Zagreb, 1939., str. 31. – 38.“

Matić je u kneževom dvoru u Splitu uskoro počinio samoubojstvo jer ga je Zeno nagovarao da otruje svog ujaka Mehmeda Atlagića. Dao mu je i otrov kojeg će upotrijebiti, ali Matić ni za živu glavu nije htio to napraviti pa je tim otrovom ubio sam sebe, a ramski fratri su ga pokopali na Sustipanu.[72] Mlečani su uspjeli na prevaru odvući Ramljake iz svojih domova, a glavnu je ulogu tu imao lukavac Antonio Zeno.

4.2.16. Mletačka Državna inkvizicija

Vjerojatno jedini od svih koji je Zenu donekle dorastao bio je Vučković, ali Zeno je imao neusporedivo bolju poziciju te je Vučković zbog toga, zajedno sa svojim narodom, izvukao deblji kraj. Zeno je jednom prilikom, da bi impresionirao Vučkovića, ispričao predaju o toliko spominjanoj Državnoj inkviziciji, o svjetiljci koja i danju i noću pazi na temelje Republike.

Dakle, inkvizicijsku vrhušku tvore tri čovjeka, dva javna koji komuniciraju s vanjskim svijetom i suradnicima, i jedan tajni čije ime zna samo dužd, a ne znaju ga čak ni dvojica njegovih drugova. Zašto ovaj prikriveni? Bit će zbog kontrole u samom vrhu suda. Takvoj jednoj trojki slučilo se da su u posljednji čas otkrili urotu nekolicine kondotjera koji su htjeli preuzeti vlast. Ipak su na vrijeme pohvatali urotnike i nakon kratkog saslušanja poskidali im glave. Kad su dovršili posao, ona dva javna i onaj tajni inkvizitor kleknuli su pred dužda i Senat i zatražili da ih smijene, da se izabere nova Državna inkvizicija koja će njih trojicu osuditi na smrt. Zašto, upitaše dužd i senatori. Pa, zato, rekoše oni, što mi više nismo dostojni te dužnosti jer smonebudnošću do posljednjeg trenutka mogli skriviti propast države. Činjenica da su katastrofu spriječili u pet do dvanaest, nimalo ih ne opravdava. Pred ovom odanošću dužd i Senat ostadoše skamenjeni. Nisu ih kaznili smrću, uzeše u obzir olakotnu okolnost da su svoj zločin sami prijavili, i osudiše ih na tešku tamnicu: dvojici javnih po dvadeset godina, a tajnom, bezimenom još i danas, dvadeset i pet godina, jer je njegova krivnja veća - nije bio budan pazeći jesu li ona dvojica budni.(Aralica, 1987: 238)[73]

Dva dana nakon sastanka sa Zenom, Vučković se zaputio kod serdara Smoljana Smiljanića koji je već ležao na samrtnoj postelji. Njegovi doktori su ga po Zenovoj instrukciji

[72] Isto, 235.
[73] Aralica, 1987, 238.

polako ali efikasno trovali. Smiljanićima su momci inače pjevali staru pjesmu, slušao ju je njegov djed, ujak, brat Marko kao i on sam kad su koji dan prije ovoga sastanka krenuli prema Cetini i prolazili kraj Stojanova groba.[74] Raspravljajući o trenutnoj situaciji, Smoljan je Vučkoviću objasnio da je Atlagić ustvari isti kao i Zeno i da od takvog savezništva nema ništa, kao i to da ga nema koristi trovati jer će doći netko drugi, sličan njemu. I on i Zeno ih pecaju, ali ne shvaćaju da Smoljan vidi oba ta ribara i da je svjestan da nema druge nego živjeti u bari između ta dva parangala.[75]

4.2.17. Frano Gundulić

Osvrnuli su se i na Franu Gundulića, lika sa skrivenim namjerama, ili kako ga Zeno naziva, opsjenara te grofa Ilijanovića. Smoljan za njih nije birao riječi:

Ništa ja tebi o njemu neću reći nego da je to dubrovački mudrijaš, bečki vrtirep i evropski jebivjetar, koji je svoje činove i svu svoju slavu stekao podižući suknje dvorskih dama. A što hoće, reći će ti sam... Ilijanović, pitaš! Pa, neki ishlapjeli dubrovački gospar, kakvih je pun Stradun, koji je sebi uprdio u glavu da je grofovskog podrijetla. Kukavelj i protuha! Zbog njega nije vrijedilo stradavati... Ali, ovako ili onako, stradat ćeš čim pokažeš da si svoj i sa svojima. Tuđin, koji bdi nad tvojim mislima, stegnut će ti vrat, ne omčom, previše je vidljiva, udavit će te kolajnom koju ti je na vrat nataknuo za slavna djela. I što mi vrijedi da ovo znam? Ništa. I konj zna tko ga jaše pa se ipak dade jahati. Konjska je sudbina da ga jašu. Jebem ti konjsku sudbinu![76]

Frano Gundulić bio je sin velikog Ivana Gundulića. Služio je u austrijskoj vojsci, a istakao se zbog toga što je diplomatskim putem uspio ishoditi zaštitu teritorija Dubrovačke Republike koje su Mlečani zapikirali. U romanu je on mračan i negativan lik, egoist koji do što boljeg položaja dolazi kroz postelje starijih dama. On prezentira zapadnjački individualizam, a svoje ljude tretira kao topovsko meso koje će mu poslužiti za što viši proboj u dvorskoj i vojničkoj hijerarhiji. U romanu se spominje još jedan Dubrovčanin, Nikolica Bunić, koji je

[74] Isto, 220
[75] Isto, 241.
[76] Isto, 243.

umro u zatočeništvu u Silistri nakon što je zbog nedostatka sredstava nakon velikog potresa odbio platiti danak.[77]

4.2.18. Pogubljenje Zrinskoga i Frankopana

U svoj je roman Aralica uvrstio i predaju o pogubljenju Zrinskog i Frankopana. Nakon sramotnog Vašvarskog mira knezovi su počeli kovati urotu kojom bi na hrvatsko prijestolje doveli nekog drugog vladara. Prvo su se obratili Francuzima, ali nakon što su se austrijsko-francuski popravili podjelom španjolskog naslijeđa, ta opcija je propala pa su se obratili Poljacima, Veneciji pa čak i osmanskom sultanu. Nakon što su ih svi odbili, urotnici su se sami počeli organizirati, ali je urota propala odmah u začetku. Knezovi su pogubljeni 30. travnja 1671. u Bečkom novom mjestu.[78]

Krv koja je istjecala iz vratova dvojice kažnjenika, dok su ih mrtve držali priljubljene uz drvo, tekla je najprije po površini panja, pomiješala se jedna s drugom, dotekla do rubova i slila niz uglačane i umašćene panjeve stijenke, da bi se na zemlji svi potoci slili u jednu lokvu, koja je, kad se krv zgrušala i kad su je očevici dobro pogledali, nalikovala na neki zemljovid. Koji - to ne bi znali da krv nije istekla iz vratova Zrinskoga i Frankopana. Ta lokva krvi podsjeti očevice na „horvatski orsag", što protumačiše kao veliko znamenje, ali koje se ni do danas ne zna.(Aralica, 1987: 257)

4.2.19. Hrvati u Tridesetogodišnjem ratu

Spominje se i predaja za koju se slobodno može reći i da je mit, a riječ je o Hrvatima u Tridesetogodišnjem ratu. Oni su bili u drugim zemljama bili na glasu, kako Aralica kaže, kao *azijatski koljači kojima u Europi nema premca* i kojih su se svi bojali više nego boginja. U tom su ratu Hrvati prolijevali krv za austrijske interese, a pripisuju im se najgnjusniji zločini, pogotovo prema ženama i djeci. Hrvatski narod navodno je proklet natpisom na katedrali u Magdeburgu koji glasi „Bože, sačuvaj nas gladi, kuge i Hrvata", no takav natpis uopće ne

[77] Aralica, 1987, 251.
[78] Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Europapress holding: Novi Liber, Zagreb, 2008. 200-201.

postoji, a u pljački Magdeburga sudjelovalo je oko 25 tisuća vojnika, od kojih je bilo niti tisuću Hrvata.[79]

4.2.20. Zduhači

Posljednja predaja koju ću obraditi u ovom poglavlju je ona o zduhačima – u slavenskoj mitologiji neobičnim ljudima rođenima sa posebnim darom da svoju dušu odvoje od tijela i da u stanju transa oslobode svoj kraj od nepogoda. Vučkovića je djed Pero Lukić Potočar podučavao o zduhačima te je on na koncu romana, u zatočeništvu kod vezira Delbatana odakle svom bratu Boži piše pisma, u sebi prepoznao jednog od njih:

Jadna je zemlja koja ih nema, jadan je narod koji ih ne čuje iznad svoje glave... Oni kruže nad našim planinama i čekaju kad će doći da ih napadnu oni iz toplih zemalja preko mora, otkuda dolaze proljetne kiše i zatopljenja. Bore se danima, mjesecima, neprestance i na prekide, kako gdje i kako kada, ali se bore do pobjede ili do poraza. Ako koji zduhač bude ranjen, to nije rana u mesu, to je nevidljiva rana, i takav se u svojoj samotničkoj postelji budi izudaran, umoran, a da ni sam ne zna tko ga je mlatio. Drugu noć, kad usne i kad s fijukom uz naš blagoslov ode u boj, mora se osvetiti ili ga sutradan više neće biti živa. Umrijet će od čemera, kao što mu je suđeno na rođenju. U sretnu narodu uvijek mu se nađe zamjena; u nesretnima nesreća se čita po tome kad im izginule zduhače nema tko zamijeniti.[80]

4.3.Pričanja iz života

U prethodnom smo poglavlju mogli vidjeti većinu predaja koje su se pojavile u romanu. Bile su to predaje od kojih su jedne općepoznate, druge se bave važnim povijesnim ličnostima, treće su predaje koje su iskorištene kod nekih fiktivnih likova itd. Ono što se nije spominjalo su bila pričanja iz života[81], kako su živjeli ljudi koji su u jednu ruku bili „na marginama društva“ te će sada biti prezentirano nekoliko primjera, odnosno likova.

[79] http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/17705-z-bistrovic-predrag-lucic-neprovjerene-podatke-iz-cetnicke-propagande.html
[80] Aralica, 1987, 303-304.
[81] Usp. Marko Dragić, *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split 2017., str. 126.

Prvi od tih likova je Coto, cotavi kurir i doušnik. U djetinjstvu je zasigurno prebolio paralizu, ali unatoč fizičkom hendikepu, uvijek je bio spreman zaraditi, bilo kako i kod bilo koga.

Ipak, sve su oznake njegove osebujne ličnosti stale u zasjenak nogu i njihova neviđena hoda. Malo je reći – bile su tanke kao u pijevca, još manje – krive kao u tatarskih jahača. Kad bi hodao tim rakovim kliještima, lijevo mu je stopalo letjelo udesno ispred desne, a desno ulijevo ispred lijeve noge. Da ne bi prstima jedne zapeo za petu druge, da se ne bi spotaknuo sam o sebe, kružio je nogama onako kao što kruži šestar kad ga šećemo po papiru, oslanjajući se jednom na jedan a drugi put na drugi krak.

Iako bi se takav trebao imati otežano kretanja, on je „letio".

Toliko je putovao da mu je put postao kuća, a svi su se prema njemu odnosili s poštovanjem. Iako zasigurno nije časno živjeti od primanja bivavši doušnikom, on je sve informacije prodavao onoliko koliko vrijede, nikad skuplje, ili da bi slučajno unovčio ono čega nema.[82]

Lik koji je najveća enigma u čitavom romanu zasigurno je Čudovište s lutnjom. Iako je bio mlad, izgledao je poput starca, bez zubi, sa žalobnim smijehom. Na svom je licu nosio bolni osmijeh svih luda pa i kad bi htio, čovjek se na njega nije mogao naljutiti.

Pričalo se da je Čudovište nesvršeni liječnik, da je bio čudo od djeteta prije nego je „sišao sa švere". Bila je to strašna priča o tome kako odveć pameti škodi zdravoj pameti, i kakone treba učiti jer ćeš poludjeti. Tko će u te priče vjerovati, slobodno mu je, neka vjeruje, ali je istina da pred Zena nije sjela obična luda koja mahnita, cmizdri i psuje, pred njega je sjeo čovjek koji je znao dugo i zanimljivo pričati. Jer, ako i nije istina da je samo gram viška pameti dosta da ostalu pamet smuti, pa je u pameti sigurnije biti ubog nego bogat, istina je da je Čudovište proveo u Padovi više od deset godina. Na studijama ili ne, morao je tamo nešto i naučiti.[83]

Upravo je to što je znao dugo i zanimljivo pričati ovom liku omogućilo da postane piščev alat kojem će prenositi svoje poruke likovima i čitatelju. Kasnije je navijestio smrt Stjepana Matića, ali u svojem prvom pojavljivanju pričom se obraća Zenu te mu priča o gluhom svinjaru Paki koji je uspio postići da može raditi što god hoće, jesti voće iz tuđih vrtova ili

[82] Aralica, 1986, 96-97.
[83] Isto, 119.

uništavati tuđu imovinu. Jednom je prilikom susreo bijelu lasicu kojoj je u kamenicu ulio vode, a nakon što je lasica ispila svu vodu na dnu je našao dukat. Neki mu je duh šaptao: *ne dolazi nikad više na kamenicu gdje ti je nevjestica jednom dukat ostavila, jer, gdje ti se jednom posreći, drugi put neće; sreću ne možeš ni uhvatiti ni dočekati, nego samo susresti, zato hodaj, zato hodaj; neki će reći da bježiš, a ti tvrdi da tražiš.* Gluhi svinjar je od tada nestao i nitko ga više nije vidio.[84]

S obzirom na to da roman obiluje još velikim brojem likova, odnosno njihovih epizoda koje bi mogle biti predaje ili vući korijene iz njih, koje uopće nisu ni spomenute, a pogotovo detaljno obrađene, odlučio sam se za neke najreprezentativnije primjere.Za posljednju priču iz života prikazat ću kako je u romanu riješena jedna seoska svađa, na „jednostavan“ način, potpuno u duhu toga doba, jer takvih je slučajeva sigurno bilo poprilično mnogo. Pričalo se da je u Imotskom neki Stupalo svom čovjeku ubio prasca, no nitko nije znao zašto.

Onaj čiji je prasac otiđe k Stupalu i pita ga: „Zašto mi ubi svinjče?“ A Stupalo mu odgovori: „Za ništa, za što ću i tebe.“ Kad je ovaj to razumio, reče Stupalu: „Radije ću ja tebe nego da čekam kad ćeš ti mene.“Ispraši pušku i na mjestu ubije Stupala. Eto, učiniše zamjenu: on njemu prasca za ništa, on njega za ništa - neka ide jedno za drugo - zbog ništa.[85]

5. Legenda

U zadnjem poglavlju ovoga rada obradit ću legende. Ta riječ dolazi iz latinskog jezika i znači ono što valja ili ono što treba čitati. Malo se koja riječ na našim prostorima krivo tumačila kao upravo ta, jer se podrazumijevalo da je to nešto što nije istinito, a za mnoge se velikane govorilo da su ušli u legendu.[86] Legenda je zapravo vrsta priče koja ima vjerski karakter i u čiji se sadržaj vjeruje, čime se ne želi reći da su sve legende istinite. U njima su sudionici Isus Krist, sveci, crkveni dostojanstvenici i mučenici. Ona se dugo držala za pripovijesti iz života svetaca ili o Božjim čudesima. Od predaja su legende nekad teško odvojive, ali ih izdvaja element čuda, što bi bio njihov *genus specificum*. Legende unose red i sklad u život, a čuda ispravljaju nepravde, nagrađuju dobro i kažnjavaju zlo.[87] Legenda koja je ponos čitavoga kraja i koja se pojavljuje u ovom romanu je ona o čudotvornoj Gospinoj slici.

[84] Aralica, 1987, 127-128.
[85] Isto, 233.
[86] Dragić, 2008, 249.
[87] Isto, 448.

Sliku Gospe od Milosti u crkvu na Šćitu u Ramu vjerojatno je donio sv. Jakov Markijski sredinom tridesetih godina 15. stoljeća, ali to nije sasvim pouzdano.[88] U ovom radu već je prikazano kada je i na koje načine stradavala crkva, ali čudotvorna je slika preživjela sve pohare i ostala neoštećena. Čak je jednom prilikom musliman na zgarištu pronašao sliku i sakrio ju u hambar, koji je, iako se žito trošilo, uvijek bio pun.[89] Zbog turske odmazde Ramljaci su bili prisiljeni na seobu, a sa sobom su ponijeli samo najnužnije da prežive taj put te čudotvornu sliku. Nakon propovijedi Stjepana Matića, narod je krenuo na „put bez sna", kako je seobu u romanu nazvao Šimun Grabovac.

Riječi propovijedi padaju u vatru i izgaraju zajedno s drvom. Gori crkva koju je ne jednom zidao, gore riječi koje je ne jednom propovijedao. Svi su se uspravni plamenovi, plamenovi koji svijetle i slave, pretvorili u goruće mrlje. U tom će plamenu nestati i ono što je govorio i ono što je činio. On sam može poći put Orašca, tamo gdje se svi sabiru i gdje će njega čekati. Umrlo je u njemu sve što je bio, umrlo pa izgorjelo u plamenu lučevih treščica, a on je i nakon svoga umiranja produžio živjeti. Oni koji su ga poznavali dosad će govoriti „da nije onaj koji je bio". Doista, prije je bio u riječima koje su izgorjele, sad je ništa jer je ostao bez riječi. Varaju se neki kad misle da se u vatri štogod novo rađa, vatra samo izgara, a novo niče, ako nikne, na garištu kad se žar ohladi.

Ivan Anić, učitelj novaka, i Andrija Sovićanin s još dvojicom momaka povratili su se iz Kopčića kad su primijetili da ih Stjepan Matić ne slijedi i da crkva još nije planula. Pred dvorišnim vratima, dok su se uz tornjić s tahtama pomaljali plamenovi i učas zahvatili tanke daščice, zapaziše da Matić izlazi iz crkve i nosi nešto zamotano u bijelo platno.[90]

Matić je skinuo platno i prebacio ga oko vrata kao maramu te otkrio čudotvornu sliku. Očiju punih suza, sliku je objema rukama podigao iznad glave i okretao da ju svi vide, a onda ju okrenuo prema Rami, da se posljednji put prije odlaska u oči pogledaju Rama i ramska Bogomajka.[91]

Prije dolaska u Sinj smješteni su u Dugopolje pa u Split gdje su živjeli u staroj benediktinskoj opatiji, a sliku su brižno čuvali i nosili sa sobom. Iako su u Sinj prešli 1696.

[88] Dragić, 2016, 154.
[89] Isto, 156.
[90] Aralica, 1987, 212-213.
[91] Isto, 2018.

godine, nisu odmah ponijeli sliku nego su čekali da potpuno urede crkvu i samostan pa ju je ubrzo donio fra Antun Pletikosić.[92]Po Gospinom zagovoru Sinj se uspio obraniti od Turaka 15. kolovoza 1715., a u spomen na tu obranu od tada se trči alka.

6. Zaključak

Kroz ovaj rad nastojao sam što vjernije i što detaljnije prikazati predaje iz perioda koji je vjerojatno najviše od svih drugih obogatio hrvatsku tradicijsku baštinu. Roman je sam po sebi svojevrstan spomenik povijesnim činjenicama, odnosno njihovo sklapanje u jednu cjelovitu priču, a pisac se, iako je temeljito proučio povijesnu literaturu i izvore, nije dao uhvatiti u klopku da tom radu pristupi kao povjesničar, već kao književnik. To najzornije dokazuje epistolarna forma koja se u romanu javlja u puno navrata, a čitava priča nije poredana strogo kronološki, već postoji puno retrospekcija, epizode dolaze isprekidano, a ubacuju se neke koje su možda i suvišne, ali se u konačnici opet dobro uklapaju.

Iako kao povjesničar poprilično dobro poznajem povijest ovoga razdoblja, naišao sam na nevjerojatnu količinu podataka za koje do sada nisam znao. Svaka priča za sebe je toliko intrigantna da otvara gomilu novih pitanja, a odgovorom na ta pitanja samo se otvara još više novih. Sigurno nije bilo lako „ukrotiti“ sav taj faktografski materijal, a Aralica je to u ovom romanu izveo na izvrstan način. Neke je povijesne činjenice prenio točno onakve kakve jesu, dok je u drugom slučaju radio nekakve modifikacije, spajao više stvarnih ličnosti u jednu ili jednostavno u vrijeme radnje koje teče u romanu uvrštavao predaje koje su se dogodile prije ili nakon razdoblja velike seobe. Moram priznati i da sam očekivao da će likovi serdara biti drugačije prikazani, odnosno da će im biti pripisane neke sposobnosti koje nisu potpuno realne, ali oni su se u svakom trenutku doimali kao najobičniji, ranjivi ljudi. Kroz rad se sigurno dalo primijetiti svojevrsno favoriziranje lika Lutve Hadžibegovića, koji je na koncu konca fiktivan lik bez kojega se sigurno moglo, ali upravo je netko takav upotpunio sliku o stvarnom životu toga podneblja.

Povijesne predaje igraju veliku ulogu u životu pojedinca, njegove šire zajednice, a i čitavih nacija. One su ono što su nam ostavili naši preci, kao i ono što mi trebamo prenijeti

[92] Dragić, 2016, 163.

sljedećim naraštajima. Ipak, kako kaže Lutvo u romanu, ljudskost se ne može graditi podupirući ju samo na taj oslonac, ali se predaju nikako ne smije zatirati.

Literatura

1. Andrić, Ivo (1989.): *Na Drini ćuprija,* Sarajevo, Svjetlost.
2. Aralica, Ivan (1990.): *Put bez sna,* Zagreb, Mladost.
3. Cravetto, Enrico, ur. (2008): *Doba prosvjetiteljstva,* Zagreb, Europapress holding.
4. Čilaš Šimpraga, Ankica (2008.): *Razvoj prezimenskog sustava na Miljevcima,* Zagreb, Rasprave: Časopis instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, vol 33., no. 1.
5. Dragić, Marko (2017.): *Tradicijske priče iz Zagore*, Književni krug Split; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split.
6. Dragić, Marko (2016.): *Legende i svjedočanstva o čudotvornoj slici Gospe Sinjske,* Croatica et Slavica Iadertina 12 (1), Zadar, 153-177.
7. Dragić, Marko; Sunara Nikola (2012.): *Suvremeni zapisi tradicijske baštine u Ceri*, Split, Zbornik radova filozofskoga fakulteta u Split 5. str. 155.-174.
8. Dragić, Marko (2010.): *Zbilja o Janku Sibinjaninu u „Razgovoru ugodnom" i tradiciji,* Zadarska smotra, časopis za kulturu znanost i umjetnost, LIX, 1-2, Matica hrvatska Zadar, Zadar. str. 199-234.
9. Dragić, Marko (2008.): *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti,* (fakultetski udžbenik) Split, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
10. Dragić, Marko (2005.): *Književna i povijesna zbilja,* Split, Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
11. Dragić, Marko (2003.): *Zbilja o knezovima Nakićima i Vučkovićima u „Razgovoru ugodnom" i tradiciji*, Split, Školski vjesnik, časopis za pedagoška i školska pitanja, 52 (3-4). str. 283-295.
12. Dragić, Marko (2006): *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo.

13. Dragić, Marko (2005): *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, Sarajevo.
14. Dragić, Marko (2001.): *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine II*, Baška Voda-Mostar-Zagreb, Mala nakladna kuća Sv. Jure, Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL.
15. Dragić, Marko (1999): *Deset kamenih mačeva (Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*. Baška Voda, Mala nakladna kuća Sv. Jure.
16. Džaja, Miroslav; Draganović, Krunoslav (1994.): *Sa kupreške visoravni*, II. izdanje, Baško polje-Zagreb, RKT Župni ured Otinovci-Kupres.
17. Glamuzina, Nikola (2012.): *Historijska geografija Hrvatske,* Split, Filozofski fakultet sveučilišta u Splitu.
18. Goldstein, Ivo (2008.): *Hrvatska povijest,* Zagreb, Europapress holding: Novi Liber.
19. Kekez, Josip (1986.): Usmena književnost. Uvod u književnost, urednici Z. Škreb i A. Stamać, 4. izdanje, Zagreb, Globus.
20. Klaić, Vjekoslav (1980.): Povijest Hrvata (knjiga četvrta), Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
21. Kužić, Krešimir (2008.): *Miljevci za vrijeme turske vladavine 1522.*U: Zbornik radova sa znanstvenog skupa Miljevci u prošlosti, Split, Slobodna Dalmacija.
22. Marković, fra Ivan (1899.): Gospa Sinjska, Zagreb, Tisak dioničke tiskare.
23. Mažuran, Ive (1998.): *Hrvati i Osmansko Carstvo,* Zagreb, Golden marketing.
24. Mihanović-Salopek, Hrvojka, prir. (2006.): *Aralica u očima književne kritike,* Zagreb, Znanje.
25. Pavličević, Dragutin (2007.): *Hrvati i istočno pitanje: između „ostatka ostakata" i „oživljene Hrvatske",* Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga.
26. Soldo, Josip Ante (1995.): Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću – knjiga prva, Sinj, Ogranak Matice hrvatske.
27. Soldo, Josip Ante; Šetka, Jeronim (1965.): Sinjska spomenica 1715. – 1965., Sinj, Franjevački provincijalat.
28. Sunara, Nikola, (2015.): *Motivski svijet povijesnih predaja u morlačkoj tetralogiji Ivana Aralice,* Bosna franciscana: časopis Franjevačke teologije Sarajevo, XXIII, 42, 149-160
29. Sunara, Nikola (2016.): *Zbilja o seobi ramskog naroda u Cetinsku krajinu u romanu Ivana Aralice Put bez sna*, Motrišta 89-90, Mostar: Matica hrvatska. 70-82.

30. Vrandečić, Josip (2013.): *Borba za Jadran u ranom novom vijeku: Mletačko-osmanski ratovi u venecijanskoj nuncijaturi*, Split, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest.

Mrežne poveznice

1. https://prozor-rama.org/o-opcini/nacionalni-spomenici/franjevacki-samostan-i-crkva-uznesenja-blazene-djevice-marije
2. http://www.hkv.hr/izdvojeno/vai-prilozi/ostalo/prilozi-graana/17705-z-bistrovic-predrag-lucic-neprovjerene-podatke-iz-cetnicke-propagande.html

Sažetak

Predaje i legende duboko su ukorijenjene u identitetu svakoga naroda, a ovaj rad predstavlja predaje i legende koje se pojavljuju u romanu Put bez sna. Nakon objašnjenja što je to usmena književnost i njene klasifikacije, ukratko je objašnjen povijesni kontekst rada – radnja se odvija u osamdesetim godinama 17. stoljeća, a velika seoba Ramljaka dogodila se 1687, nekoliko godina nakon poraza Kara Mustafe pod Bečom zbog čega su katoličko-muslimanski odnosi postali sve gori.

Fra Pavao Vučković bio je jedan od vođa te seobe, a veliku ulogu odigrao je i fra Stjepan Matić. Ramski samostan bio je više puta opljačkan te spaljen do temelja. Uglavnom su ga palili Turci, no dva puta se dogodilo i da ga zapale ljudi koji su ga gradili. Prikazani su i likovi serdara, a posebice Matije Nakića, Smoljana Smiljanića i možda najpoznatijeg, Stojana Jankovića.

Uz mnoge predaje, sadržana su i neka pričanja iz svakodnevnog života, od na prvi pogled nebitnih ljudi. Također, govori se i legendi o čudotvornoj Gospi Sinjskoj, odnosno njenoj slici koja je uspjela preživjeti sva paljenja ramskog samostana te obilaznim putem doći do Sinja koji je uspješno obranjen od Turaka 1715.

Ključne riječi: ramski samostan, franjevci, hajduci, slika Gospe Sinjske, katolici, muslimani.

Summary

Traditional stories and legends have deep roots in identity of every nation, and this work is presenting traditional stories and legends in the novel *Put bez sna.* After explanation about oral literature and its classification, there is a short preview of historical context – the story takes place in 80' of 17th century, and the big migration of people from Rama was in 1687, few years after the defeat of Kara Mustafa at Vienna. That defeat was the reasong for worsening catholic-muslim relations and people from Rama had to escape.

Franciscan Pavao Vučković was one of the leaders of that migration, and important role was played by his colleague Stjepan Matić as well. Monastery of Rama was a victim of several robberies and it was also burned to ground many times. Mostly Turks did those crimes, but two times it was set on fire by the people who were building it. Sirdar characters are also represented, especially Matija Nakić, Smoljan Smiljanić and probaly the most famous one, Stojan Janković.

There are also some stories about everyday life, about the unimportant people at first sight. Also, this work consists the story about Miraculous Lady of Sinj, actually the painting of her that managed to survive all the fires in the monastery and that took some bypass route to reach Sinj, the town that was successfully defended by Turks in 1715.

Key words: monastery of Rama, Franciscans, hajduks, painting of Miraculous Lady of Sinj, catholics, muslims